

SOSIAL ØKONOMEN

Hva er silda verdt?

s. 2

NR. 4, APRIL 1994 – 48. ÅRG.

SOSIALØKONOMENES FORENING

Finansmarkedsseminar 1994

Gran Hotel Telemark, Bolkesjø, 30. og 31. mai

PROGRAM

Mandag 30. mai

- 10.30 Fremmøte og registrering
- 11.00 VELKOMMEN v/programkomit ens leder Bent Vale
- 11.05 RETNINGSLINJER FOR PENGEPOLITIKKEN I NORGE. SENTRALBANKENS ROLLE
Sentralbanksjef Torstein Moland, Norges Bank
- 12.30 Lunsj
- 14.00 DEN NORSKE KAPITALMARKEDSSTRUKTUR. PRIVATBANKENES, STATSBANKENES OG ANDRE INSTITUSJONERS ROLLER
Konserndirektør Arne Skaug, Den norske Bank
- 15.30 Pause
- 15.45 STATENS NÆRINGS- OG DISTRIKTSUTVIKLINGSFOND (SND) – INSTITUSJONENS ROLLE SOM LÅNGIVER, INVESTOR OG NÆRINGS-UTVIKLER
Adm.direktør Tore Tønne, SND
- 17.15 Kaffe
- 17.45 KAN KREDITTVURDERINGEN GJØRES MER MÅLRETTET?
Harald Moen, Harald Moen A.S
- 20.00 Middag

Kursavgift kr. 4 500,–
Oppholdsutgifter kr. 1 100,– betales direkte til hotellet.
Avbestillingsgebyr fram til 11/5 kr. 500,–.
Etter denne dato full pris.

Tirsdag 31. mai

- 09.00 EIERROLLEN I NORSK NÆRINGSLIV. HVEM KAN FYLLE ROLLEN SOM AKTIVE EIERE?
Banksjef Endre Grønnestad, Den norske Bank
- 10.15 Kaffe
- 10.30 HVA KAN AVKASTNINGSKURVEN FORTELLE OSS?
Siviløkonom/finansmegler Eirik Haraldsen A. Sundvall A/S
- 11.30 Pause
- 11.45 MODERNE ANALYSEVERKTØY FOR FINANSMARKEDENE. BEGRENSNINGER OG MULIGHETER
Adm. direktør Stig Rognstad, Delphi Economics
- 12.45 Lunsj
- 14.15 Slutt

PROGRAMKOMITÉ:

Bent Vale, Norges Bank
Kjell Kraakmo, Kreditkassen
Per Steina, Nordic Finans A/S
Anne Halvorsen, Sosialøkonomenes Forening

Deltakere mottar bekreftelse og bankgiro etter 2. mai.
Benytt denne bankgiro ved betaling.
Forh ndsbetaling kan også skje til bankkonto
6001.05.13408.
Angi deltakernavn og seminar

Påmelding snarest til

SOSIALØKONOMENES FORENING Postboks 8872 Youngstorget 0028 Oslo – fax 22 17 31 55

Påmelding til

FINANSMARKEDSSEMINAR 1994

Tittel/navn

Arbeidsgiver:

Adr.:

Tlf.:

Medlem av SF?..... Medl.nr.:

.....

Underskrift

I DETTE NUMMER...

2

SJUR DIDRIK FLÅM:
Kor mykje er dei norske silde-
fiskeria verdt?

ARTIKLER

6

**INES HARDOY, MARIANNE
RØED, HEGE TORP OG
SVERRE TRY:**
Arbeidsmarkedstiltak –
har de noen effekt?

16

ARILD AAKVIK:
Overgangen fra
attføring til arbeid

DEBATT

20

JOHN LILLEBORGE:
Landbrukspolitikk og
markedsregulering

22

IVAR GAASLAND:
En kommentar til Lilleborge

24

BJARNE TØMMERBAKKE:
Ennu er ikke alle senil-
økonomer døde...

GAMLE TEKSTER

26

JENS CHRISTOPHER ANDVIG:
En makroøkonomisk
prinsippdebatt

MÅNEDENS BØKER

29

Beyond the limits av Donelle
H. Meadows, Denis L.
Meadows og Jørgen Randers

30

Husholdets politiske økonomi
av Peder Martin Lysestøl

32

I sosialøkonomiens tjeneste av
Odd Aukrust

Forsidebilde:
Gunnar Lid, NN Samfoto

SOSIALØKONOMEN
ISSN 0038-1624

Ingen grunn til panikk

Regjeringen vil med det første legge frem Revidert Nasjonalbudsjett. I den forbindelse har det pågått en debatt om hvorvidt det bør gjennomføres innstrammingsiltak som en følge av de lave oljeprisene.

Hovedargumentet for en innstrammingspakke er at lave oljepriser øker underskuddet på statsbudsjettet og reduserer myndighetenes handlefrihet i finanspolitikken. I tillegg kommer et pedagogisk moment. Lave oljepriser kan gjøre det lettere for myndighetene å få oppslutning om upopulære tiltak.

For å ta det siste argumentet først. Dersom en mener at det budsjettet som ble vedtatt i fjor høst var for ekspansivt, men at det på grunn av manglende kriseforståelse i befolkningen ikke var politisk mulig å få igjennom et mindre ekspansivt budsjett, kan den lave oljeprisen brukes som et ekstra påskudd til å gjennomføre en innstramning nå. I så fall er de lave oljeprisene ikke årsaken til at finanspolitikken bør strammes til, men de gir den politiske muligheten til å gjøre det. Etter vår oppfatning er Norges statsfinansielle stilling fremdeles så god at dette argumentet ikke har gyldighet.

Det første argumentet gir etter vår mening heller ikke grunnlag for å gjennomføre noen innstramning nå. Det er to grunner til det.

For det første er det, som påpekt av flere kommentatorer i forrige nummer av Sosialøkonomen, lite som tyder på at den senere tids fluktasjoner representerer et permanent fall i det langsiktige oljeprisleiet. Vi kan ikke se at det har funnet sted radikale endringer, hverken på tilbuds- eller etterspørselssiden i oljemarkedet, som peker mot et slikt skift. Underskuddet på statsbudsjettet bør sees i forhold til permanentinntekten av oljeformuen. Kortsiktige fluktasjoner i oljeprisen har liten innvirkning på verdien av nasjonens oljeformue og krever derfor ikke i seg selv en justering av finanspolitikken.

For det andre, selv om flere konjunkturindikatorer nå peker i positiv retning, er arbeidsledigheten fremdeles rekordhøy mens inflasjonen har nådd et historisk lavmål, omlag 1% på årsbasis. Lave oljepriser kan i seg selv gi økonomien en viss negativ etterspørselsimpuls gjennom kostnadskutt i oljeselskapene og derved lavere etterspørsel for leverandørene. Denne bør ikke forsterkes gjennom finanspolitikken før vi er mer sikre på at det økonomiske oppsvinget er kraftig nok.

Heller enn å foreta dårlig forberedte generelle innstramminger etter osthøvel-prinsippet, bør myndighetene prioritere mer langsiktige strukturelle reformer som bidrar til å redusere den naturlige ledighetsraten i økonomien. Erfaringene fra Europa de siste 20 år viser at kostnadene ved å få kontroll med inflasjonen er meget høye i form av redusert produksjon og sysselsetting. En viktig utfordring i den økonomiske politikken blir derfor å hindre inflasjonen i å ta seg opp igjen etter hvert som tidene bedrer seg.

En forutsetning for dette er at bedret lønnsomhet i bedriftene fører til høyere sysselsetting og ikke tas ut i form av høyere lønninger for dem som allerede har arbeid. Dette krever blant annet at «outsidernes» stilling i arbeidslivet styrkes.

SJUR DIDRIK FLÅM:

Kor mykje er dei norske sildefiskeria verdt?

Denne kommentaren omtalar korleis vi kan anslå formuesverdien av dei norske sildefiskeria. Desse fangar sild, brisling, makrell, hestmakrell, kolmule, øyepål, tobis og lodde¹. Vi reknar her at alle desse bestandane er i likevekt og gir maksimal vedvarande fangst. Slik fangst medfører konstante årlege inntekter, og nemnde formue er lik noverdien av den netto inntektsstraumen som oppstår. Vi gir grove anslag av fiskeformuen. Som venta, det blir tale om store verdier.

BAKGRUNN

Overskrifta motiverer utgreiinga nedanfor. For å gripa problemet letta-re forenkla vi slik:

** Om alle berørte fiskeslag var i likevekt og vedvarande gav maksimal fangst, kor stort ville det årlege overskotet vera?*

Med andre ord – men nokså hypotetisk: Om fiskeretten til desse artane kunne leigast ut, kor stor årsavgift kunne nasjonen rekna med? Eller i meir provoserande form: Om eigedomsretten kunne seljast, kva måtte kjøpar by i form av evigvarande «livrente»? To forhold må nemnast her:

- 1) Vi ser på maksimal fangst. Denne treng ikkje vera lik den som gir maksimal rente. Som regel er det bestandsnivået som tilbyr størst rente noko mindre enn det som toler størst fangst. I dette notatet overser vi denne skilnaden av tre grunnar:
 - (i) I praksis kan den vera liten, spesielt med låg kalkulasjonsrente
 - (ii) Å finna rente-maksimerande bestand krev data om populasjonsdynamikk som vi ikkje har.
 - (iii) Å tilpassa dagens fangstkapasitet rimeleg bra til vedvarande kvotar er eit tiltak av ein heilt anna storleiksorden (og prioritet) enn å finstemma flåten til det nivået som gir størst rente.
- 2) Vi ignorerer usikkerhet i dette notatet. Meir presist, vi overser at kvotane vil fluktuere. I realiteten vil flåtens inntekter variere mykje. Det er likevel vår overtyding at nødvendig fangstkapasitet (og der-

med faste kostnader) kan anslås nokså bra utan å ta omsyn til stokastikk. Vidare er det viktig å framheva at dagens fangstkapasitet ikkje kan legitimeras av noko rimeleg hypotese om tilfeldig variasjon i fisketilgang.

Vi har med fornybar natur-kapital å gjera. Potensielt gir denne kapitalen rente i form av reint overskot i fisket: Brutto fangstverdi bør nemleg overstiga effektive driftsutgifter. Differansen mellom desse to storleikane – mellom maksimal, vedvarande fangstverdi og nødvendige kostnader – står her i fokus. Den blir nedanfor kalla *fiske-rente*, og er lik største nettoverdi av biologisk tilvekst.

Å framskaffa maksimal fiskerente betraktar vi som muleg og ønskjeleg, med det krev betre forvaltning enn vi no har. Å sløsa bort fiskerenta, heilt eller delvis, er nokså lett. Det har norsk fiskerinæring desverre gjort i stor stil, over fleire årtier; ja, enno verre: Ineffektiv drift har krevd ikkje berre heile renta, men subsidier i tillegg. Difor er vår oppgåve her å skissera utrekning og storleik av potensiell rente innan sildefiskeria. Fordeling av renta, mellom berørte personar og grupper, drøftar vi ikkje.

Denne utgreiinga har dessutan eit pedagogisk mål: Nemleg å syna at sildeformuen kan anslås, med lita skrift, på baksida av ein stor konvolutt. Den som er fortruleg med rekne-ark, er enno betre stilt.

Framstillinga er organisert slik. Etter å ha understreka, i neste avsnitt, at all vekt ligg på økonomisk effektivitet, blir formatet på vår økonomiske kalkyle tydeleggjort. Deretter er det tid for sumarisk oppstilling av data, og endeleg kjem den praktiske kalkylen.

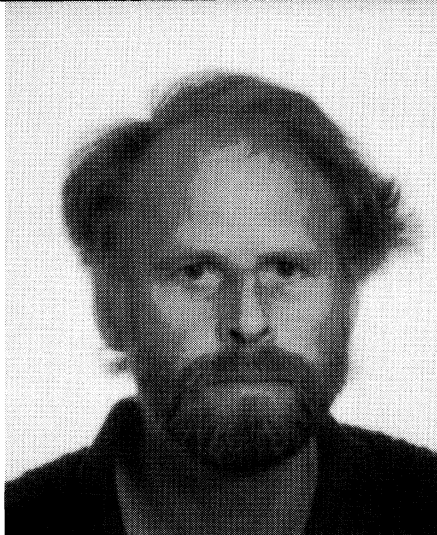
Lesaren bør ikkje sjå på denne kommentaren som eit forskningsarbeid. Det har karakter av utgreiing og ingen ting anna. Fiskeriforvaltninga burde rutinemessig kunna gjennomføra denne typen av analyser, og det er merkeleg at så ikkje skjer. Eg foreslår at eit oppsett, som skissert her, blir lagt inn på rekneark i direktorat og departement.

KALKYLE

Vi set økonomisk effektivitet i høgsetet. Såleis blir det her ikkje involvert fleire fartøy enn nødvendig. Vidare er kvart av desse tenkt veltilpassa sine oppgåver, og brukt på beste vis. Kort sagt, vi antar at utforminga, storleiken og drifta av flåten er optimal. Endeleg går vi ut frå at denne, fullt effektive flåten kvart år får dei same fiskekvotane å ta. I ein anna sjargong: Vår scenesetjing er meint å avspeгла beste, berekraftige forvaltning utan usikkerhet. Lesaren kan finna føresetnaden om fråver av usikkerhet provoserande, og med god grunn: I realiteten vil kvotane variere mykje, og gjerne nokså tilfeldig, frå eit år til eit anna. Dette medfører at utnyttingsgraden og inntektene i flåten vil svinga. Det betyr ikkje nødvendigvis at flåten i «feite» år delvis må forsaka tildelte kvotar. Det betyr berre, som rimeleg tilnærming, at inntektssida er eit lotteri, mens faste kostnader er sikre.

Fangsten blir levert til faste prisar². Desse prisane må, for å legitimera vårt oppsett, gi rett verdsetjing av fangsten. Vi reknar at så er tilfelle, men innser at dette er ein nokså djerv hypotese. Den overser eventuell marknadsmakt, profitt eller ineffektivitet på kjøpars side. Førstehandsomsetjinga er som kjent, prega av monopsoni eller prisdiktat. Ei frigjeriing av omsetjinga synes overlegen: Ved open auksjon blir konkurransebestemt betalingsvilje avslørt.

Kom i hug at fiskekvotane er antatt stabile over tid. Difor blir oppstillinga av det økonomiske årsresultatet, i prinsipp og form, svært enkel. I kvart fiskeri brukar vi følgjande lest:

Sjur D. Flåm, Ph.D i anvendt matematikk fra University of Delaware 1985, er professor ved Institutt for økonomi, Universitetet i Bergen.

Årsresultat (dekningsbidrag) i eitt fiskeri

Bruttoinntekt i dette fiskeriet
= fast pris · stabilt kvantum

– Variable utgifter i dette fiskeriet = kostnad per fartøydøgn · #fartøydøgn
Dekningsbidrag i dette fiskeriet = differensen

Totalt årsresultat, alle sildefiskeri

Alle dekningsbidraga ovanfor, eitt frå kvart fiskeri, går inn i samanfanninga:

Sum alle dekningsbidrag =

– Faste utgifter = kostnad per fartøy · #fartøy
Samla årleg fiskerente = differensen

Noverdien av denne stabile inntektsstraumen blir $(1+r) \cdot \text{årleg fiske-rente}/r$ der $r > 0$ er kalkulasjonsrenta³.

Denne oppstillinga krev fleire merknader:

Om fangstaktiviteten:

Vi reknar i kvart fiskeri med ei driftsform, gjennomført av den fartøytypen med det reidskapet som

løner seg best. Vidare blir nødvendig antal fartøy fastsett i det mest kapasitetskrevande fiskeriet.

Om fangstkapasiteten:

Kravet til fangstkapasitet varierer over året. Sjølv ein veltilpassa flåte vil stundom ha overkapasitet, og enkelt-fartøy kan tidvis vera utan fangstoppgåver. Eit lite problem oppstår her. Nemleg, det «siste» fartøyet – som trengst nokså sjeldan, gjerne berre i ein sesong – må vera så lønsamt der at det, etter fråtrekk for variable utgifter, kan dekkja sine faste kostnader. Vi går ut frå at så er tilfelle. Med andre ord: Vi antar at det alltid løner seg å fanga alle kvotar fullt ut. Denne forutsetninga er svært djerv. I den grad den bør svekkast, vil den tilrådelege fangstkapasiteten gå ned.

Om bruk av fangsten: Som sagt, vi reknar at alle kvanta blir levert til gitte, faste prisar. Største del av fangsten blir prossesert til fiske-mjøl og olje. Dette blir gjort i fabrikkar spreidd langs kysten. Vi går ikkje inn på økonomiske og produksjonsmessige data knytta til denne delen av næringa. Det er ikkje utelukka i vårt oppsett at flåten leverer fangst til utanlandsk fabrikk. I alle fall, vår kalkyle stoppar ved fabrikkens kai der fangsten blir betalt til gitte prisar. Vi reknar også at industrien, aktuelt eller hypotetisk, er så veltilpassa ressursane og marknaden at det ikkje finnes reinprofitt i denne sektoren. Alt unormalt overskot kjem då til syne på fiskars hand. Det er viktig å understreka at knapp produksjonskapasitet ved fabrikkane reduserer flåtens fangstkapasitet. Dette kjem av at

¹ Somme av desse førekjem i fleire sortar, blir fanga til særskilte tider eller opptre på sær-eigne felt. Vi viser til Årsmeldingane for Sildesalgslaget for omtale av nokre artar. For andre bør ein konsultera publikasjonar frå Havforskningsinstituttet, særleg den årlege ressursoversikten.

² Norges Sildesalgslag er i kongeleg resolusjon 16/12-88 gitt einerett til førstehandsomsetjing av dei fiskeslag som denne analysen omfattar.

³ Vi reknar her med umiddelbar utbetaling 1. jan., også år 0. Dersom inntekta kom 31. des., ville noverdien bli årleg fiskerente/ r .

Verdien av sildefiskeria

Tabell 1. Fiskeridata:

Art	Fordeling Konsumdel %	Pris Konsum kr./hl.	Pris Industri kr./hl.	Kvote mill.hl.	Sesong Døgn/tur døgn	Aktivitet ⁴ #turar
Norsk vårgyt.sild	80	200	65	3	3	30
Nordsjøsild	70	155	65	2	3	330
Kystsild	94	145	65	0.03	3	?
Trondheimssild	100	150	65	0.02	3	?
Kystbrisling	100	350	65	0.05	3	?
Havbrisling	0	–	60	0.3	3	?
Makrell	80	190	70	2	3	150
Hestmakrell	4	110	65	1	3	150
Kolmule	0	–	55	2.5	6	150
Øyepål	0.5	60	55	1.4	6	300
Tobis	0	–	65	0.9	6	240
Lodde vinter	6	?	50	5	4	90
Lodde Jan M.	0	–	50	1	5	30
Lodde sommar	0	–	50	4	6	56

Forklaring til Tabell 1. Dei ulike søylene opplyser i tur og rekkefølge om: kor stor del av samla fangst som går til konsum, pris oppnådd til konsumføremål, pris i industriell prosessering, samla kvote, varighet av ein rundtur for eit typisk fartøy, varighet av fiske-sesongen, samla antall rundturar for heile flåten når effektiv lastekapasitet er 10.000 hl. for ringnotsnurparar og 1500 hl. for industritrålarar.

Tabell 2. Brutto fangst-verdiar og variable utgifter (mill. kr.):

Art	Salg til konsum	Salg til industri	Sum salg	Variabel utgift
Norsk vårgytande sild	480	39	519	14.8
Nordsjøsild	217	39	256	9.8
Kystsild	4.09	0.11	4.2	
Trondheimssild	3		3	
Kystbrisling	17.5		17.5	
Havbrisling		18	18	1.5
Makrell	304	28	332	9.8
Hestmakrell	4.4	62.4	68.8	4.9
Kolmule		137.5	137.5	24.6
Øyepål	0.4	76.6	77	40.1
Tobis		58.5	58.5	25.9
Lodde vinter		250	250	32.8
Lodde Jan Mayen		50	50	8.2
Lodde sommar		200	200	39.4
Sum	1167.89	821.61	1989.5	
Sum eksklusive kyst-, Tronheims-sild og kystbrisling			1964.8	211.8

Forklaring til Tabell 2: Inntektsledda, dvs. dei tre første søylene, følgjer direkte av data i Tabell 1. Den siste søyla som angir nødvendige variable utgifter, framkjem gjennom multiplikasjonen (tid døgn pr. tur frå Tabell 1) · (#turar frå Tabell 1) · (kostnad/døgn frå Tabell 3)

Tabell 3. Flåtedata⁵:

	Ringnotsnurpar	Industritrålar
Effektiv lastekapasitet	10.000 hl.	1500 hl.
Arb.tid per mann per døgn	11.8	14.6
Mannskap	11	4
Rentekrav, 5% av byggekost.	3 mill.kr.	1 mill. kr.
Avskrivning over 30 år	2	0.7
Vedlikehald fartøy	2	0.5
Vedlikehald reidskap	1	0.2
Assuranse	0.6	0.2
Anna	0.4	0.4
Sum faste kostnader pr. fartøy	10	3
Drivstoff-kostnad pr. driftsdøgn	7.3 (1000 kr)	3.1 (1000 kr.)
Arbeidskostnad pr. driftsdøgn	9.1	4.1
Var.utgifter pr. fartøydøgn	16.4	7.2

Forklaring til Tabell 3: Dei ulike postane er estimert på grunnlag av Budsjettmemnda 1990. Arbeidskostnaden framkjem som produktet (#timar per mann per døgn) · antall mann · (timeløn 70 kr.). Ei timeløn på 70 kr. motsvarar 125.000 kr. for eit årsverk på 1800 timar.

råstoffet ikkje toler lagring. Men igjen, her er eit problem, og det er ikkje neglisjerbart: Fangsten går til to føremål, nemleg mjøl/olje eller konsum, i varierende forhold – og til ulike prisar. For å koma i inngrep med dette reknar vi med faste forholdstal. Denne føresetnaden er klart urealistisk, og nødvendiggjer at ein gjentar analysen under ulike spesifikasjonar.

DATA

I den praktiske kalkylen som følgjer i neste avsnitt har vi brukt følgjande data. Vi understrekar sterkt at mange av desse er skjønns-messig fastsett. Av den grunn bør analysen gjentas med større presisjon, gitt betre og meir fullstendig datatilfang.

ESTIMAT AV SILDEFORMUEN

Vi har no ein bra skisse av inntektsida og variable utgifter. Men faste kostnader manglar. Dei skal reflektera utlegg til underhald av nødvendig fangstkapasitet, ikkje meir, ikkje mindre.

Nødvendig fangstkapasitet

Vi ser utan vidare at sommarfisket etter lodde i Barentshavet krev størst kapasitet. Dette fisket bli utført berre av ringnotsnurparar (som gjerne nyss har avslutta loddefisket ved Jan Mayen). Sidan det er skalarfordeler, antar vi at alle

involverte ringnotfartøy har lastekapasitet 10.000 hl. Samtidig med sommarloddefisket kan ein fanga makrell og nordsjøsild. Men desse to fiskeria begynnar, som regel, før og kan slutta seinare. Kort sagt, dei andre fiskeria som er opne, har langt vidare og meir fleksible tidsvindauger. Vi reknar difor at den store kapasiteten som trengs i loddefisket, ikkje hindrar full fangst av tildelte kvotar makrell og nordsjøsild.

Endeleg skal vi no fastsetja kor mange ringnotfartøy som trengst: Kvart av desse har 56 dagar til disposisjon under sommarfisket i Barentshavet. Ein rundtur krev 6 døgn. Det betyr at kvart fartøy rekk 8 turar. Ein total-kvote på 4 mill. hl. nødvendiggjer 400 turar. Fangst-teknologien i silde-næringa er slik at ein gjennom sesongen i hovudsak opererer eit transportsystem. Med dette utsagnet meiner vi følgjande: Båtane fraktar sjølv fangsten til fabrikk. Sidan fabrikkene gjerne ligg langt unna, krev tur-retur fleire døgn. Vidare dannar dei artane som blir fanga med ringnot, stim. Å lokalisera slike stimar og fanga frå desse krev relativt lite tid. Effektiv fangsttid er såleis nokså kort og nesten upåvirket av bestandens storleik. Mest tid under fiske-sesongen går altså med til transport. Det medfører at krav til fangstkapasitet blir bestemt ikkje berre av kvotar, men også av kor fangstfeltet van-

⁴ Vi nyttar budsjettmemnda som kjelde. Meir presist, våre data er henta, for trålarane, frå tabell F39, fartøygruppe 19, og for ringnotsnurparane, frå tabell F44, fartøygruppe 24, i budsjettmemnda sin årlege oversikt. Desse tabellane er gjengitt nedanfor. Som referanseår fikserer vi 1990. Av interesse for oss er postane 3: Driftsintensitetsmål, og 4: Kostnader.

⁵ Ein kan synas denne årsløna er noko låg, men ein må då koma i hug den store arbeidsløysa, og at vi verdset arbeid etter kva mannskapet kan oppnå i beste alternativ.

legvis ligg. I prinsippet treng altså ikkje det mest kapasitetskrevande fiskeriet vera det med størst kvote; snarare trengst flest fartøy der fordi kvar rundtur frå fabrikk til fangstfelt varer lenge. *Vi anslår på denne bakgrunn at det trengst 50 ringnotfartøy.* Vi argumenterer seinare for at dette talet synes for høgt.

For industritrålarane, som fangar øyepål og tobis, har vi store vanskar med å fastsetja kapasitet: Fangsten varierer relativt meir, og det er tale om eit anna reidskap. Det er grunn til å tru at det høge trålarantalet skuldast desse fartøya tidvis får delta i andre fiskeri der dei ikkje er optimalt tilpassa, der dei, av effektivitetsomsyn, burde vore utelukka. *Vi anslår grovt det nødvendige talet til å vera 30 industritrålarar.*

Tabell 2 gir oss dekningsbidraget 1753 mill. kr. (eks.kyst-, Tronheimsild og kystbrisling) per år før faste kostnader. Samsvarande med Tabell 3 blir dei faste årlege kostnadene 590 mill. kr. Vi anslår altså *årleg fiskerente i «sildesektoren» til å vera 1163 mill.kr.*

Med 5 % kalkulasjonsrente er noverdien av ein slik inntektsstraum lik ca. 24 milliarder kroner.

Verdien av ein ringnotkonsesjon blir då over 300 mill. kr. Dette høge talet fortel at presset for å komma inn i næringa, under god forvaltning, vil bli formidabelt. Det indikerer også kor overflødig (og skadeleg) subsidi-er er, inklusive Statens Fiskarbank.

DISKUSJON

Særskilt interessant for oss er naturlegvis kor mykje ein vedvarande kan fanga frå kvar fiskestamme. Kunnskapen om dette er dags dato svært usikker. Mellom anna er samspel med andre artar (så som torsk, sel, kval osv.) ikkje fullt kjende.

Vidare kan det svært godt henda at sjølve omgrepet likevekt er noko misvisande; det er meir enn sannsynleg at ein må akseptera betydeleg «tilfeldig» variasjon i tildelte kvotar. Inntekta i tilsvarende fiskeri vil då svinga i same takt. Men ein må ikkje gløyma at vi set aggregert inntekt i fokus, og denne summen vil helst vera meir stabil enn sine addendar.

Vi sa tidlegare at «siste» fartøy må tena så mykje dei gongene det verkeleg trengst at alle utgifter blir dekkja. Om ringnotsnurpar nr. 50 var påkrevd berre i sommarloddefisket, så ville vedkommande gi tap.

Denne observasjonen tilseier to ting: At sommarkvoten av lodde her er sett for høgt; noko av den bør overførast til etterfølgjande vinter. Vidare er flåten overdimensjonert; det rekk med færre ringnotfartøy enn 50.

Som alternativ scenesetjing, la oss anta at 2 mill. hl. blir overført frå sommar- til vinter-loddefisket. Totalt skal det då tas 10 mill. lodde og sild i løpet av 3-4 vinter-/vår-månader. 35 store ringnotfartøy synes å kunna greia denne oppgåva, og ha god tid i sommarloddefisket. Vårt anslag av faste kostnader synes difor noko pessimistisk.

KONKLUSJON

Vi ser at sildefiskeria kan bli ytterst lønnsame, langt over dei fleste næringar. Resultatet bør ikkje overraska. Det samsvarar med prediksjonar frå fiskerikøkonomisk teori og med utallige praktiske analysar av norsk industrifiske. Det store årlege overskotet – etter at arbeid, kapital osv. har fått si alternative løn – kalla vi ovanfor fiskerente. Denne renta kan, og bør, gjenreisast ved å snu vanleg industriell dynamikk i fiskeri, nemleg: Overflødige innsatsfaktorar,

tidlegare tiltrekt av privat lønsemd, bør tas ut. Det gjeld først og fremst fartøy; antalet er no for høgt. Næringa kan, med andre ord, forbetra sitt resultat, framfor alt gjennom reduksjon av unødvendige, faste kostnader. Å la overflødige fartøy fiska er å skussla vekk rente.

Analysen ovanfor kan kritiseras og forbedras på svært mange punkt. Den er ikkje – og kan ikkje bli – heilt påliteleg i vurderinga av inntekter. Likevel er den, etter vårt syn, svært robust på følgjande måte. For det første:

- * Den ringnotflåten som vi finn nødvendig, har meir enn rikeleg fangstkapasitet svært store deler av året. Full utnytting krevst berre i korte hektiske periodar; vanlegvis har ein betydeleg slakk. For det andre:
- * Vi har ikkje tatt omsyn til den kapasitetsheving ein kan oppnå i anstrengte sesongar gjennom fart-sauke, utviding av sesongen, assistanse av føringsfartøy eller bruk av fabrikkskip. Slik heving indikerer at vi kunne nøya oss med enno færre fartøy. For det tredje:
- * Vi har ikkje, som ein burde gjera, vurdert salg eller overføring av kapasitetskrevande kvotar til andre land, fartøy eller sesongar. Spesielt er det tvilsamt om det svært kapasitetskrevande sommarfisket etter lodde i Barentshavet bør få særleg stor kvote. Om ein overfører deler av denne til etterfølgjande vinterfiske, blir kapasitetskravet redusert. Kort sagt, systemet har i realiteten langt større fleksibilitet i å handtera anstrengande sesongar enn vi greier fanga inn her. Og det er mykje som tyder på at våre estimat av nødvendig fangstkapasitet ligg over det som verkeleg trengst.

INÉS HARDOY, MARIANNE RØED, HEGE TORP OG SVERRE TRY:

Arbeidsmarkedstiltak – har de noen effekt?

Siden 1987 er antall deltakere på arbeidsmarkedstiltak 8-doblet, mens utgiftene er 13 ganger så høye som for 6 år siden. Formålet med tiltakene er å bedre deltakernes muligheter på arbeidsmarkedet gjennom opplæring og jobbtrening og ved økt mobilitet og mer effektiv jobbsøking. Effektevaluering av flere av tiltakene viser at deltakerne i mange tilfeller har større jobbsannsynlighet enn ikke-deltakere; i det minste på kort sikt. Analysene viser at det er store forskjeller både på tvers av tiltak og for ulike utforminger av hvert enkelt tiltak. Målt ved økt jobb- og utdanningssannsynlighet varierer effekten fra 0 prosentpoeng til mer enn 20.

1. INNLEDNING

Den sterke opptrappingen av arbeidsmarkedstiltak har ført til økt oppmerksomhet omkring tiltakenes innhold og utforming og – ikke minst: Effektene av tiltakene. Det gjelder både hvilke effekter arbeidsmarkedstiltak har for hver enkelt deltaker og hvordan hele pakken av tiltak påvirker arbeidsmarkedets virkemåte, lønnsdannelsen og sysselsettingsutviklingen. Siden 1987 har gjennomsnittlig antall deltakere på ordinære, personrettete tiltak økt fra 6 800 til 57 400 i 1993. I den samme perioden har utgiftene økt fra 0,5 til 6,4 mrd kroner.

Effekter på makro- og mikronivå

Målgruppen for arbeidsmarkedstiltak er arbeidsløse arbeidssøkere. Noen tiltak retter seg mot spesielt utsatte grupper: Ungdom, langtidsarbeidsløse, fremmedspråklige og yrkeshemmete. Tiltakene skal bedre deltakernes tilpasning på arbeidsmarkedet gjennom opplæring og jobbtrening og ved økt mobilitet og mer effektiv jobbsøking. På makronivå kan økt kompetanse og mer effektiv jobbsøking gi et bedre fungerende arbeidsmarked. Vi får en bedre «match» mellom tilbud og etterspørsel i arbeidsmarkedet, presset på lønningene og lønnsveksten reduseres, og etterspørselen etter arbeidskraft øker (Jackman et al, 1990; Layard et al, 1991). På den annen side kan et omfattende tiltaksvolum som reduserer den åpne arbeidsløsheten, føre til økt press på lønningene – nettopp fordi forventet velferdstap ved å miste jobben er mindre enn om mulighetene for å komme på tiltak var mindre (Calmfors og Nymoen, 1990; OECD, 1993).

I den grad tiltaksplasser og tiltaksdeltakere *fortrenger* ordinære arbeidsplasser og ordinære arbeidstakere, vil vi heller ikke få full uttelling for tiltakenes *direkte* effekt på arbeidsløsheten: Netto reduksjon i (åpen) arbeidsløshet vil være mindre enn økning i antall deltakere på tiltak.

En nødvendig (men ikke tilstrekkelig) forutsetning for at arbeidsmarkedstiltakene skal føre til en reduksjon i den strukturelle arbeidsløsheten, er at de har en positiv sysselsettingseffekt på individnivå. Det innebærer at dersom tiltakene ikke øker deltakernes jobbmuligheter (på lang sikt), kan de heller ikke føre til økt sysselsetting i makro. I en nytte-kostnadsanalyse av tiltakene må også andre momenter trekkes inn. For det første må det tas hensyn til ressursbruken i tiltakene; både rene driftskostnader og verdien av alternativ anvendelse av arbeidskraft.

ten. For det andre vil det i noen av tiltakene bli skapt varer og tjenester av en viss verdi. Sist men ikke minst: Sammenliknet med alternativet (åpen arbeidsløshet) kan det å delta på tiltak representere en betydelig velferdsgevinst for deltakerne utover det som kan måles i bedre jobbmuligheter. I tillegg kommer den samfunnsmessige gevinsten ved at aktive arbeidsmarkedstiltak forhindrer varig utstøting fra arbeidslivet.

I denne artikkelen presenteres evalueringsstudier med fokus på individuelle sysselsettings- og utdannings-effekter; dvs om det å delta på tiltak gir en bedre tilpasning på arbeidsmarkedet sammenliknet med hva situasjonen ville ha vært uten tiltaket.

Vi tar ikke hensyn til fortrenings-effekter og heller ikke ressursbruken i tiltakene. Vi ser på fire ulike tiltak: *AMO-kurs*, hovedsaklig klasseromsundervisning for voksne, arbeidsløse arbeidssøkere; *Praksisplasser*, opplæring og praktisk arbeidstrening for arbeidsløs ungdom; *Lønnstilskudd*, arbeidstrening og formidling til ordinært arbeid; og *Reise- og flyttehjelp*, kontantstøtte til arbeidsløse arbeidssøkere som reiser på jobbkonferanser eller flytter for å få arbeid). Evalueringene er gjennomført ved Institutt for samfunnsforskning blant annet på oppdrag fra Kommunal- og arbeidsdepartementet. AMO-prosjektet gjøres i samarbeid med SNF-Oslo. Tabell 1 gir en oversikt over omfanget og fordelingen av arbeidsmarkedstiltak i 1993.

Tabell 1. Deltakere på arbeidsmarkedstiltak etter alder. Gjennomsnitt 1993. Prosent og antall.

	16-19 år	20-24 år	25 + år
Praksisplasser o.l.	79	31	6
AMO-kurs o.l.	13	36	49
Offentlige sysselsettings-tiltak o.l.	3	20	34
Lønnstilskudd og utdanningsvikariater	5	14	11
Sum alle tiltak			
Prosent	100	100	100
Antall	8 109	16 711	32 440
I prosent av arbeidsstyrken	9,0	7,1	1,8

Kilde: Arbeidsdirektoratet

Opplegg og gjennomføring

De fire studiene følger omtrent samme opplegg: Ved hjelp av Arbeidsdirektoratets register trekkes det utvalg av deltakere (tiltaksgrupper) og ikke-deltakere (sammenlikningsgrupper). For hvert tiltak defineres de to popula-

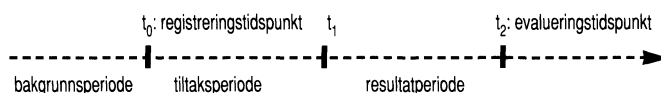

Inés Hardoy, Cand. polit 1990 fra Universitetet i Oslo, er vitenskapelig assistent ved Institutt for samfunnsforskning.

sjonene ut fra arbeidsmarkedsstatus på et gitt tidspunkt; registreringstidspunktet = t_0 . Deretter samles det inn data ved hjelp av spørreskjema, som så kobles med registerdata. Data-materialet skal gi grunnlag for å sammenlikne tilpasningen for deltakere og ikke-deltakere på et gitt tidspunkt etter at tiltaket er avsluttet; evalueringstidspunktet = t_2 . For å isolere effekten av tiltaket, kontrolleres det for observerbare kjennetegn som kan være av betydning for arbeidsmarkedstilpasningen: Individuelle kjennetegn X (utdanning, arbeidsmarkeds-erfaring mm) og forhold på det lokale arbeidsmarkedet M (arbeidsløshet i hjemfylket mm). For å få fram *hvilke* sider ved tiltaket som eventuelt er av

betydning for arbeidsmarkedstilpasningen, spesifiseres også kjennetegn ved selve tiltaket T (type tiltak, varighet, fagfelt mm). Vi forsøker også å ta hensyn til at tiden til disposisjon for jobbsøking varierer; dvs. tiden mellom registreringstidspunkt t_0 – eller fra tiltaket ble avsluttet t_1 – til evalueringstidspunktet t_2 . Figur 1 gir en skjematisk framstilling av forløpet av hendelser.

Figur 1. Forløpet av begivenheter knyttet til tidspunkter og perioder som er sentrale i evalueringen.

Utselgelse og seleksjon

Utvelgelsen av deltakere til arbeidsmarkedstiltak kan være en temmelig komplisert prosess. Siden det i praksis er frivillig å delta på tiltak, skjer det for det første en viss *selvseleksjon* blant alle arbeidsløse.¹ Hvorvidt arbeidsløse ønsker å delta på arbeidsmarkedstiltak (og hva slags tiltak) avhenger blant annet av alternative aktivitetstilbud og egen motivasjon. Men ikke bare. Tilgjengeligheten og tilbudet av tiltak, informasjon og «påtrykk» fra arbeidskontorets side er også av stor betydning. Svært ofte er det flere (kvalifiserte) søkere enn tiltaksplasser. Det må gjøres en utvelgelse. Denne *eksterne seleksjonen* er det arbeidskontoret som står for – ofte i samarbeid med kursarrangør eller arbeidsgiver (avhengig av hva slags tiltak det dreier seg om).

Ved å sammenlikne søkere og ikke-søkere blant arbeidsløse og deltakere med avviste søkere, kan vi kartlegge observerbare forskjeller. Det viser seg for eksempel at arbeidsløse kvinner oftere enn arbeidsløse menn

¹ Formelt sett kan arbeidsløse som nekter å delta på arbeidsmarkedstiltak, miste retten til dagpenger.

søker AMO-kurs og at tilbøyeligheten til å søke AMO-kurs er avtakende med varigheten av pågående ledighetsperiode; *ceteris paribus* (Raaum og Torp, 1993). I den grad disse forskjellene også er av betydning for seinere arbeidsmarkedstilpasning er det nødvendig å ta hensyn til dem for å kunne isolere effekten av å delta på tiltaket. I tillegg til observerbare (og kartlagte) forskjeller, kan det være ikke-observerte forskjeller mellom deltakere og ikke-deltakere – som også er av betydning for jobbmulighetene. Slik uobservert heterogenitet kan gi opphav til seleksjonsskjevheter i vurderingen av tiltakene. Dersom det er slik at arbeidssøkere med gunstige, ikke-observerte egenskaper er overrepresentert blant deltakerne, kan vi komme til å *overvurdere* effekten av tiltaket. Slik *positiv* utvelgelse kan skje både ved selvseleksjon (de best motiverte deltar) og eksternt (arrangør og arbeidsgiver kan ha egeninteresse av å «velge ut kremen» av de arbeidsløse). Motsatt: Hvis det er slik at arbeidssøkere med *ugunstige*, ikke-observerte egenskaper er overrepresentert blant deltakerne, kan vi komme til å *undervurdere* effekten. Slik *negativ* utvelgelse kan være en bevisst strategi fra arbeidskontorets side: Å hjelpe de svakeste, de som ikke har noen alternativer.

Effekt av tiltak – Logistisk regresjon

Evalueringsene som presenteres i denne artikkelen, er alle basert på logistisk regresjon og bygger på visse forutsetninger om sammenhengen mellom arbeidsmarkedstilpasning, deltakelse på tiltak og individuelle og markedsrelaterte kjennetegn – samt de stokastiske fordelingsegenskapene. Kort fortalt gjør vi følgende forutsetninger:

La tilpasningen på arbeidsmarkedet være representert ved en observerbar, binær suksessindikator, $S=1$ eller $S=0$ (jobb, ikke-jobb). Denne indikatoren kan betraktes som bestemt av en underliggende, kontinuerlig fordelt stokastisk resultatvariabel Y (for eksempel $S=1$ hvis $Y > 0$). Resultatvariabelen antas å være en (lineær) funksjon i variablene X , M og T og et stokastisk restledd u . Vi bruker symbolet Z for den betingete forventningen:

$$(1) \quad Z = E(Y|X, M, T) = E(\alpha X + \beta M + \gamma T + u|X, M, T) \\ = \alpha X + \beta M + \gamma T$$

Sannsynligheten for suksess er bestemt av parametrene α , β og γ , variabelverdiene og restleddets fordeling:

$$(2) \quad p = P(S=1) = P(Y>0) = P(u>-\alpha X - \beta M - \gamma T) \\ = F(\alpha X + \beta M + \gamma T) = F(Z)$$

I logit-modellen kalles funksjonen Z for logit'en og de ukjente parametrene estimeres ved hjelp av sannsynlighetsmaksimering.² Sannsynligheten for suksess er gitt ved

$$(3) \quad p = F(Z) = e^Z / (1 + e^Z) \quad \text{eller} \quad Z = \ln[p/(1-p)]$$

De ukjente parametrene har ingen enkel tolking (som i MKM). For eksempel er det slik at effekten på suksesssannsynligheten p av marginale endringer i X -, M - og T -variablene, avhenger av sannsynligheten p (og dermed av verdien på alle X -, M -, og T -variablene):

$$dp/dX_j = \alpha_j [e^Z / (1 + e^Z)] = \alpha_j p(1-p)$$

For å få et inntrykk av resultatene vil vi derfor presentere beregnede jobbsannsynligheter for deltakere og ikke-deltakere for gitte verdier på X -, M - og T -variablene.

2. AMO-kurs

Formålet med arbeidsmarkedsopplærings kurs er å kvalifisere deltakerne for ordinære jobber gjennom yrkesrettet opplæring. Kursene varierer – fra jobbsøkekurs over 1-2 uker, via 6- til 15-ukers kurs i tekstbehandling, truck-kjøring og undervannssveising, – til hel- og halv-års kurs som gir kompetanse på linje med ordinær videregående opplæring. Om lag 20 prosent av kursdeltakerne mottar arbeidsløshetsstrygd; de fleste får kurspenger, som er noe mindre enn a-trygden (kroner 191 pr dag for deltakere over 20 år i 1993, kroner 143 for dem under 20 år). Noen av kursene arrangeres i regi av arbeidsmarkedsetaten, noen arrangeres av videregående skoler, og noen kjøpes inn fra det private kursmarkedet. I 1993 var det gjennomsnittlig 23 000 deltakere, dvs at mer enn 1 prosent av den yrkesaktive befolkningen var på AMO-kurs.

Denne evalueringen³ er basert på data for to tilfeldige utvalg: (i) Arbeidsløse som søkte om plass på AMO-kurs med oppstart i august og september 1991 (registreringstidspunkt) og (ii) registrerte arbeidsløse ved utgangen av september 1991, som ikke søkte eller deltok på noen tiltak – i seks utvalgte fylker (svarprosent i overkant av 60, og nettoutvalg på hhv 4500 og 2500 personer).

Nettopp fordi AMO-kurs er et rasjonert gode – med flere søkere enn deltakere – gir dette opplegget flere alternative sammenlikningsgrupper. For det første kan vi sammenlikne deltakere på AMO-kurs med ikke-deltakere som heller ikke søkte på AMO-kurs. For det andre kan vi sammenlikne dem som fullfører AMO-kurs, med søkere som enten ble avvist eller som av andre grunner ikke fullførte tiltaket. A priori vil vi forvente at denne siste gruppen er mer lik deltakerne enn arbeidsløse ikke-søkere. I det minste har begge hvert gjennom samme «selv-seleksjonsprosess». Eventuelle uobserverte forskjeller skyldes ekstern seleksjon.⁴

Jobbmuligheter og AMO-kurs

Som suksesskriterium bruker vi informasjon om arbeidsmarkedstatus i mai og november 1992 (to evalueringstidspunkter); dvs hhv 6 og 12 måneder etter kursslutt for et «gjennomsnittlig» AMO-kurs. I de analysene

som presenteres her, skiller vi bare mellom ikke-sysselsatte og sysselsatte (i heltids- og deltids-, fast og midlertidig arbeid).

Dersom vi ser på alle som søker AMO-kurs og alle som ikke søker AMO-kurs under ett, finner vi blant annet at unge og velutdannede arbeidssøkere med yrkeserfaring har de beste jobbmulighetene (ikke overraskende). Når det gjelder kursstatus finner vi at de som fullførte AMO-kurs, har en signifikant høyere jobbsannsynlighet enn de som ikke søkte kurs; signifikant på 1 prosentnivå i mai (N=5300), og på 5 prosentnivå i november (N=6000).

Det er grunn til å merke seg at søkere som fikk *avslag* og de som søkte på kurs som ble avlyst, hadde større suksess når det gjaldt å finne en jobb enn arbeidsledige som *ikke søkte* AMO-kurs! Dette kan tyde på søkere gjennomgående har bedre jobbsjanser også når vi har kontrollert for en rekke kjennetegn (alder, kjønn, utdanning, yrkeserfaring, søkeatferd, region og arbeidsløshet i eget, lokalt arbeidsmarked). De som fullførte kurset gjør det bedre enn dem som ble avslått, men bare på kort sikt (etter 6 måneder). Etter 12 måneder (i november) er forskjellen ikke-signifikant.⁵

Marianne Røed,
Cand. oecon 1987 fra Universitetet
i Oslo, er stipendiat ved Institutt
for samfunnsforskning

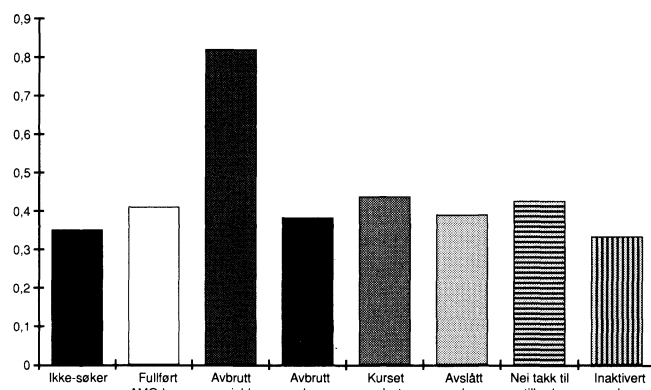
En illustrasjon av størrelsesorden på forskjellene i jobbsannsynlighet i mai 1992 er vist i figur 2 for personer med ulik kursstatus. Jobbsannsynlighetene gjelder menn, 30-49 år, 3 års fullført videregående skole, 3-4 års yrkeserfaring og bakgrunn i et yrke med gjennomsnittlig arbeidsløshet. Beregnet jobbsannsynlighet for en ikke-søker er 0,35 (den første søylen); for en deltaker som fullfører AMO-kurset er jobbsannsynligheten 0,46 (den andre søylen), mens den er nesten 0,40 for en som får avslag på søknad om AMO-kurs (den sjette søylen). Ikke overraskende er jobbsannsynligheten størst for dem som avbryter kurset «på grunn av jobb».

Mer detaljerte analyser viser at kurs som gir *formell kompetanse* (gjennom en godkjent læreplan eller eksamen) er signifikant bedre enn andre kurs. Videre er det slik at jobbsannsynligheten øker mest for deltakere på populære kurs, dvs kurs med mange søkere i forhold til antall kursplasser. Kursets *varighet* ser derimot ikke ut til å være av betydning for jobbsannsynligheten.

Ved å avgrense analysen til kurs innenfor samme fagfelt, og deretter sammenlikne avslåtte søkere og de som fullfører, vil tiltaksgruppa og sammenlikningsgruppa være mer homogene enn når vi sammenlikner på tvers av kursfelt. Denne typen analyser viser at kurs innenfor *kontor, EDB og service* gir størst sysselsettingseffekt. Deretter kommer kurs innenfor *industri, bygg og anlegg*. Kurs innenfor *hjelpepleie og barnehage* har ikke signifikant sysselsettingseffekt når de som fullfører sammenliknes med søkere som avvises (Raaum og Torp, 1993).

Disse forskjellene kan avspeile variasjoner i kurskvalitet og lokal etterspørsel etter ulike typer arbeidskraft. Og ikke minst at noen kurs i større grad enn andre gir opplæring direkte innrettet mot lokal arbeidskraftetter-

Figur 2. AMO-kurs. Estimerte jobbsannsynligheter etter kursstatus. Mai 1992

² Metoden er mer detaljert presentert hos Try (1993c).

³ Evalueringen av AMO-kurs er et samarbeidsprosjekt mellom SNF-Oslo og ISF; se f eks Hernæs et al (1991), Raaum og Torp (1993), Torp et al (1993) og Raaum et al (1994).

⁴ For et begrenset antall kurs ble det foretatt loddrekning blant alle kvalifiserte søkere. Fordelingen av egenskaper av betydning for senere jobbsjanser er dermed den samme blant søkere som fikk tilbud om kursplass som blant avviste søkere. Eventuelle forskjeller i jobbmuligheter skal da kunne tolkes som en effekt av det å gå på AMO-kurs. I praksis er det langt fra så enkelt. For det første varierer antall søkere pr kursplass og dermed også sannsynligheten for å få kursplass. Noen kurs blir ikke fulltregnet; for andre kurs er det flere ganger så mange søkere som kursplasser. Dersom søkerne på tvers av ulike kurs er heterogene, vil også gruppen deltakere og gruppen av avviste søkere være ulike. Videre er det noen som trekker seg etter å ha fått tilbud om kursplass. Også blant dem som begynner på kurset, er det noen som faller fra underveis. Dermed er det ikke slik at de som fullfører kurset, kan betraktes som tilfeldig trukket fra populasjonen av søkere; de er en delvis selvselektert gruppe! Loddrekning blant kvalifiserte søkere reduserer problemet med uobservert heterogenitet, men eliminerer det ikke; se Torp et al (1993).

⁵ En spesifikasjonstest basert på to-trinns probit viser at det kan være seleksjonsskjevheter i estimeringen av sysselsettingseffekten, se Torp et al (1993). En bivariat probit analyse der sannsynligheten for å fullføre kurs = q, og sannsynligheten for å være i arbeid = p, estimeres simultant gir en signifikant positiv sysselsettingseffekt av AMO etter 6 måneder (effekten er sterkere enn i en tilsvarende én-relasjonsmodell) og en negativ korrelasjon mellom q og p (signifikant på 8 prosentnivå). Dette kan tyde på en negativ seleksjon til AMO, noe som fører til at enkle én-relasjonsmodeller vil undervurdere sysselsettingseffekten; se Raaum og Torp (1993, kapitlene 12 og 13). For november er verken sysselsettingseffekten eller korrelasjonen mellom q og p signifikant.

spørsel. Forskjeller i kurstilbud og kapasitet på tvers av fagfelt kan imidlertid gi forskjeller i både selvseleksjon og ekstern seleksjon. Det er derfor ikke gitt at disse forskjellene i effekt vil bestå dersom det gjøres en (ikke-marginal) omfordeling av kursressursene fra *hjelpepleie og barnehage til kontor, EDB og service*.

3. PRAKSISPLASSER

Praksisplasser er det viktigste ungdomstiltaket i Norge, spesielt for arbeidsløse under 20 år (se tabell 1). Normalt skal tiltaket ikke overstige 6 måneder, men det finnes muligheter for forlengelse. Deltakerne får en godtgjørelse som tilsvarer kurspengene på AMO-kurs (kr 143 pr dag i 1993 for ungdom under 20 år). Gjennom praktisk arbeidstrening skal tiltaket bedre arbeidssøkernes mulighet til å komme i arbeid eller begynne på en ordinær utdanning. Praksisplasser skal ikke fortrenge ordinært arbeid.

Evalueringen av praksisplasser er basert på data inn-samlet av Arbeidsdirektoratet i 1991. Via spørreskjema ble det innhentet informasjon om situasjonen til ungdom som deltok på tiltaket ett år tidligere. En tilsvarende undersøkelse ble gjort for sammenlikningsgruppen; et utvalg av personer under 25 år som var registrert som arbeidsløse på samme tidspunkt.⁶

De fleste evalueringer av arbeidsmarkedstiltak studerer bare overgangen fra arbeidsledighet til sysselsetting. Dette er ikke tilstrekkelig for å studere ungdoms tilpasning på arbeidsmarkedet. Mange unge har en ustabil tilknytning til arbeidsstyrken og utdanning er et (godt) alternativ til sysselsetting. Det er dessuten et formål med praksisplasser at strømmen fra ledighet til utdanning skal øke. I denne evalueringen analyseres derfor tiltakets effekt på mulighetene for å komme i jobb *eller* i ordinær utdanning – 12 måneder etter at de deltok på praksis-plasser; se Try (1993a,b,c). Analysen er gjennomført ved multinomisk logistisk regresjon med fire mulige utfall: Jobb (hel- og deltid), arbeidsledig (inkl. deltaker på tiltak), utdanning (inkl. lærling) og «annet» (hjemmearbeid, tjenesteplikt mm).

Analysen viser at praksisplass har en positiv effekt på deltakernes sannsynlighet for å få jobb eller komme i utdanning. Avhengig av forskjellige kjennetegn ved praksisplassen, øker jobb- og utdanningssannsynligheten med mellom 8 og 19 prosentpoeng for kvinner og 6 til 21 prosentpoeng for menn. De brede intervallene kommer av at det er store variasjoner både med hensyn til totaleffekten og med hensyn til hvordan tiltakene forbedrer henholdsvis jobb- og utdanningssannsynligheten. Tabell 2 viser hvordan effekten av tiltaket varierer for ulike typer av praksis-plasser.⁷

Praksis-plasser i *privat* sektor gir noe større økning jobbsannsynligheten enn praksis-plasser i offentlig sektor.⁸ Deltakelse på praksis-plasser i *offentlig* sektor gir bedre effekt på utdanningssannsynligheten. Dette tyder på at praksis-plasser i privat virksomhet i større grad gir kompetanse som er direkte anvendbar i yrkeslivet, mens

praksis-plasser i offentlig sektor i større grad styrker deres ønsker og muligheter for å begynne på en utdanning. En del av praksis-plassene innenfor helse- og sosial-sektoren gir f.eks. deltakerne formell kompetanse for å ta videregående utdanning på disse områdene.

Når praksis-plass i privat sektor har størst effekt på jobb-sannsynligheten, kan dette imidlertid også tilskrives en bevisst tilpasning fra deltakernes og arbeidsgivernes side, ved at «de beste» deltakerne rekrutteres til praksis-plasser i privat sektor. Det viser seg at det er større muligheter for fortsatt sysselsetting i bedriften utover praksis-plassperioden i privat sektor enn i offentlig sektor (Try, 1993a).

Utdanningseffekten øker med graden av *opplæring* i tiltaket, mens jobbsannsynligheten er upåvirket av denne variabelen. 15 prosent av deltakerne oppga at de ikke fikk opplæring i praksis-plassperioden (noe de skal i følge reglene). Av de 12 prosentene som fikk opplæring 2-3 dager i uken, deltok mange i opplegg med utdanning utenfor arbeidsplassen i samarbeid med skolemyndighetene. Denne gruppen hadde en utdanningssannsynlighet som for kvinner og menn var henholdsvis 14 og 12 prosentpoeng høyere enn de praksis-plass-deltakerne som ikke fikk opplæring.

Jobbsannsynligheten øker hvis praksisplassen er i samsvar med deltakernes *tidligere erfaring*.⁹ Selv om tiltaket er rettet mot nykommere på arbeidsmarkedet, vil mange av deltakerne ha erfaring fra arbeidsmarkedet gjennom tidligere korttids-, deltids- og feriejobber. De deltakerne som får oppgaver i tiltaksperioden som er i overensstemmelse med tidligere erfaring, har størst utbytte av tiltaket med hensyn til å forbedre sine jobbmuligheter. Dette gir en antydning om at resultatet er best når tiltaket inngår i en mer helhetlig plan for deltakernes arbeidsmarkedskarriere. Andre undersøkelser viser det samme; se for eksempel Sehlstedt og Schrøder (1989) for en svensk undersøkelse av ungdomstiltak og OECD (1993) for en gjennomgang av evalueringsstudier fra ulike land, der det vises til at de tiltakene som er tilrettelagt for den enkelte, basert på individuelle behov og ønsker, har størst effekt.

Et annet resultat (som ikke kan leses ut av tabell 2), er at jobbsannsynligheten stiger svakt med *varigheten* av praksisplassen, mens utdanningssannsynligheten er upåvirket av denne variabelen. Den positive effekten av varighet gjør seg gjeldende inntil 26 uker. Etter dette avtar sysselsettingseffekten av tiltaket. Analyser av kjennetegn ved deltakerne tyder på at de som deltar i svært korte eller lange perioder har egenskaper som i utgangspunktet gir dem en relativt lav jobbsannsynlighet (Try 1993b). Dette kan være en indikasjon på at sysselsettingseffekten av disse praksis-plassene undervurderes.

I evalueringen av praksis-plasser ble det ikke funnet noen samspillseffekter mellom individuelle kjennetegn og deltakelse på tiltak. Dermed er det ikke grunn til å påstå at praksis-plasser har forskjellig effekt for forskjellige grupper av personer.

4. LØNNSTILSKUDD

«Lønnstilskudd» (heretter LT) er definert som et formidlings- og sys-selsettingstiltak. formålet er å få arbeidssøkere ut i ordinært arbeid. Det er rettet mot syv ulike grupper arbeidssøkere. Analysen omfatter tre av disse: Ungdom under 25 år (heretter LTU), arbeidssøkere som har vært ledig i minst 6 måneder (heretter LTL) og arbeidsledighetstrygd-mottakere (heretter LTA).¹⁰ Tilskuddet (som utbetales til arbeidsgiver) skal dekke en vis andel av lønn og sosiale utgifter (maksimalt 50 prosent i 6-10 måneder, avhengig av målgruppe). I tillegg dekkes arbeidsgivers ekstra utgifter til nødvendig opplæring og arbeidstilvenning for dem som er med i ordning. Tilskuddet gis til både private og offentlige virksomheter. Deltakerne får vanlig lønn.

Utgiftene til LT har vært i underkant av 400 millioner kroner årlig de siste fire årene. Gjennomsnittlig antall deltakere på LT har vært stabilt siden 1989 (mellom 4200 og 4500 deltakere i årlig gjennomsnitt, når vi ser bort fra yrkeshemmede). Ungdom og langtidsledige utgjør de to største gruppene, med omlag fire femtedeler av alle deltakere. Antall LT-deltakere som andel av totalt antall deltakere på personrettede ordinære tiltak, har blitt

Hege Torp, Cand. oecon 1978 fra Universitetet i Oslo, er forsker ved Institutt for samfunnsforskning.

stadig mindre fordi antall i andre tiltak har økt (se også tabell 1).

To modellvarianter

Analysen er basert på data for et utvalg av deltakere på LT i 1989 og 1990 og en sammenligningsgruppe av arbeidsledige arbeidssøkere som ikke deltok på noen tiltak på tre ulike tidspunkter (mars 1989, oktober 1989 og mars 1990). Evalueringen er knyttet til deres arbeidsmarkedstilpasning i november 1991 (evalueringstidspunktet= t_2). Nettoutvalget er på omlag 1800 deltakere (600 i hver målgruppe) og 600 ikke-deltakere. Svarprosent er på nesten 65 prosent

for tiltaksgruppa og 51 prosent for sammenligningsgruppa; se Hardoy (1994).

Over 60 prosent av LTL- og LTA-deltakerne var i jobb på evalueringstidspunktet, dvs. mellom 5 og 36 måneder etter at tiltaksperioden var avsluttet. Andelen i arbeid var lavere for LTU-deltakerne, noe som har sammenheng med at flere i denne målgruppen var under utdanning eller avtjente verneplikt. Andelen arbeidsledige var omtrent 15 prosent for alle tre målgruppene. Når det gjelder sammenligningsgruppa var 41 prosent i arbeid og 26 prosent arbeidsledige. Selv om andelen i arbeid er betydelig høyere for tiltaks- enn for sammenligningsgruppa, er det ikke dermed sagt at sysselsettingseffekten av LT er positiv. Det er andre faktorer som påvirker jobbsannsynlighet annet enn LT.

Vi skal drøfte effekten av LT med utgangspunkt i to modeller. Den avhengige variabelen er den samme i beg-

Tabell 2. Praksisplasser. Sannsynligheten for å være i jobb, under utdanning eller arbeidsløs på evalueringstidspunktet. Prosent. Deltakere og sammenlikningsgruppa. Kvinner.

	P(jobb)	P(utdanning)	P(arbeidsløs)
Sammenlikningsgruppa	29	28	32
<i>Deltakere i privat sektor</i>			
Tiltak uten samsvar med erfaring			
– ingen opplæring	36	29	25
– elementer av opplæring	35	33	23
– 1 dag med formell opplæring i uka	34	38	21
– 2-3 dager med formell opplæring i uka	33	43	19
Tiltak i samsvar med erfaring med elementer av opplæring	41	30	21
<i>Deltakere i offentlig sektor</i>			
Tiltak uten samsvar med erfaring med elementer av opplæring	31	41	22

Note: De estimerte sannsynlighetene summerer seg ikke til én fordi sannsynligheten for det fjerde utfallet (annet) ikke er angitt.

⁶ Bruttoutvalget for deltakerne er 4 992 personer og for sammenlikningsgruppa 1 021 personer. Svarprosenten er 74 for deltakerne og 68 prosent for sammenlikningsgruppa.

⁷ For sammenlikningsgruppa er det tatt utgangspunkt i en kvinne, 19 år med videregående utdanning, ugift og uten barn. Hun er ikke dagpengemottaker, har ikke relevant praksis og ikke tidligere erfaring. Hun har en ledighetsperiode på syv uker før registreringstidspunkt og en mulig søkeperiode fram til evalueringstidspunkt på 46 uker. Ledighetstraten i hjemfylket på dette tidspunktet er 4,8 prosent. For deltakere er sannsynlighetene basert på praksisplass av 17 ukers varighet, men forøvrig med samme kjennetegn som sammenlikningsgruppa. Som det framgår av forspalten, varierer de tiltaksspesifikke kjennetegnene. Av plasshensyn viser tabell 2 bare resultatene for kvinner. Tilsvarende forskjeller i sannsynlighet mellom sammenlikningsgruppa og praksisplassdeltakere finnes for menn i Try (1993c).

⁸ Resultatene er signifikante på 1 prosents-nivå i en log-likelihood-test med tre frihetsgrader, ettersom hver variabel som innføres i den multinomiske analysen krever en parameter for hvert log-odds-forhold; se Try (1993c).

⁹ Variabelen er ikke signifikant etter log-likelihood-testen, men tilhørende parameter for jobbsannsynligheten er signifikant på 5 prosents-nivå etter Wald chi-kvadrat test.

¹⁰ «Lønnstilskudd av arbeidsløysetrygden» er avsluttet pr. 1.1.94 fordi Kommunal- og arbeidsdepartementet ønsket en forenkling av tiltakene brukt i offentlig sektor.

ge modellene: Sannsynligheten for å være i jobb (fast jobb på heltid/deltid eller midlertidig arbeid) på evalueringstidspunktet. Først undersøker vi den gjennomsnittlige effekten av hver av de tre LT-ordningene med tre dummy-variabler for hhv. LTU, LTL og LTA; modell 1. Deretter trekker vi inn varighet av tiltaket (antall dager og antall dager kvadrert) i tillegg til de tre dummyene, og sektor (privat eller offentlig); modell 2. Her behandler vi med andre ord *varighet* som en eksogen variabel, eller rettere – som uavhengig av resultatvariabelen. Hvis dette er tilfellet, kan en eventuell korrelasjon mellom varighet og jobbsannsynlighet tolkes som et årsak-virkningsforhold.¹¹ I begge modellene angir variabelen *initiativtaker* hvem som tar initiativet til at akkurat *den* arbeidssøkeren blir ansatt på LT framfor en annen arbeidssøker. Variabelen tar verdien 1 dersom det er arbeidsgiver; null ellers. Hensikten er å fange opp uobserverte heterogenitet, dvs seleksjon av arbeidssøkere til tiltaket. De som ble valgt av arbeidsgiverne til å delta på LT (initiativtaker=1) antas å være mer «attraktive» (har uobserverte egenskaper som arbeidsgivere setter pris på) enn de som blir valgt av arbeidsformidlingen eller andre (initiativtaker=0). Det er også rimelig å anta at de som blir selektert av arbeidsgiverne, i gjennomsnitt står sterkere på arbeidsmarkedet enn de som ikke deltar på tiltak.

Kontroll for «utvalgt av arbeidsgiver»

For begge modellene gjelder det at kjønn og hvor lang tid man har hatt til å søke jobb, ikke har noe å si for jobbsannsynligheten. Alder, sivilstatus, om man har barn eller ikke, yrkeserfaring og utdanning er av betydning. Ved å kombinere forskjellige individuelle egenskaper kommer vi fram til at arbeidssøkere som er tidlig i trevdeårene, har en partner og barn, har høyere utdanning og flere års yrkeserfaring er blant dem med størst jobbsannsynlighet på evalueringstidspunktet. Videre er det ikke grunn til å tro at LT har forskjellige effekter for ulike grupper av tiltaksdeltakere (ingen av samspill effekter mellom individuelle kjennetegn og LT er signifikante). Ellers viser det seg at arbeidsledighet i hjemfylke, og endring i arbeidsløshet det siste året, også påvirker arbeidssøkernes tilpasning på arbeidsmarkedet. Som forventet er sannsynligheten for å være i arbeid lavere desto høyere nivået er og desto større økningen er.

Tabell 3 viser fortegnet på de estimerte koeffisientene av tiltaksrelaterte variabler. Resultatene fra modell 1 viser at LT har en signifikant positiv sysselsettingseffekt når det gjelder LTL og LTA. Effekten av LTU er derimot ikke signifikant forskjellige fra null (på 10 prosentnivå). Videre viser modell 1 at den estimerte koeffisienten til *initiativtaker* er signifikant positiv. Dette innebærer at dersom arbeidsgiveren tar initiativet til at en konkret arbeidssøker blir ansatt på LT, er sannsynligheten for å være i jobb på evalueringstidspunktet større enn dersom arbeidsformidlingen, arbeidssøkeren selv eller andre foreslår arbeidssøkeren.

Tabell 3. Lønnstilskudd. Sannsynlighet for å være i jobb. Fortegn på de estimerte koeffisienter av tiltaksrelaterte variablene. Logistisk regresjon.

Variablene	Modell 1	Modell 2
LT-ordning: LTU (ja=1)	(+)	(-)
LTL (ja=1)	+	(-)
LTA (ja=1)	+	(-)
Initiativtaker (arbeidsgiver=1)	+	+
Varighet av tiltaksperioden (dager)		+
Varighet kvadrert (dager ²)		-
Sektor (privat=1)		(+)

Note: I modell 2 er de estimerte koeffisientene for de tre dummy-variablene (LTU, LTL og LTA) negative og ikke-signifikante. Et hypotetisk tiltak av null dagers varighet vil med andre ord ha en negativ (ikke signifikant) sysselsettingseffekt.

Tabell 4. Lønnstilskudd. Jobbsannsynlighet etter varighet av tiltaksperioden. Prosent.

Varighet	0 mnd	2 mnd	4 mnd	6 mnd
Ungdom:				
Deltaker på LTU (I=1)	–	47	56	58
Deltaker på LTU (I=0)	–	37 ⁰	46 ⁰	48 ⁰
Ikke-deltaker	39	–	–	–
Voksen:				
Deltaker på LTL (I=1)	–	66	71	72
Deltaker på LTL (I=0)	–	57	62	64
Ikke-deltaker	49	–	–	–

Noter: 0 = estimert jobbsannsynlighet for «deltaker» er ikke signifikant forskjellig fra jobbsannsynligheten for «deltar-ikke». I=1 betyr at arbeidsgiver er initiativtaker; I=0 betyr en annen initiativtaker

Resultatene fra modell 2 viser at det er en signifikant og positiv men avtakende samvariasjon mellom jobbsannsynlighet og *varighet* av tiltaksperioden. Størst jobbsannsynlighet har de som deltar på LT i overkant av seks måneder. Tiltaksdeltakere som var ansatt i private bedrifter i LT-perioden, har ikke signifikant forskjellig sannsynlighet for å være i jobb sammenlignet med tiltaksdeltakere som var ansatt i offentlig virksomhet (sektor).

Vi har beregnet jobbsannsynlighet for «typiske» arbeidssøkere med ulike kjennetegn.¹² Tabell 4 viser at arbeidssøkere som blir rekruttert av arbeidsgiveren har 10 prosentpoeng større sannsynlighet for å være i jobb enn de som blir rekruttert av andre. Den viser også at ungdom kommer omtrent like bra eller bedre ut dersom de deltar på LT enn om de ikke gjør det. «Lite attraktive» LTU-deltakere (her definert ved en annen initiativtaker enn arbeidsgiver) som er med på tiltaket 4-6 måneder, har mellom 7 og 9 prosentpoeng større sannsynlighet for å være i jobb sammenlignet med en ikke-deltaker som ellers har samme kjennetegn. Denne forskjellen er ikke signifikant, slik resultatene fra modell 1 viste.

Tabell 4 viser også at voksne arbeidssøkere som deltar på LTL har større jobbsannsynlighet enn ikke-deltakere

med samme kjennetegn. Dette gjelder uansett hvem som tar initiativet til LT-ansettelse og varigheten av tiltaksperioden. Jobbsannsynligheten for «lite attraktive» arbeidssøkere som deltar på LTL (en annen initiativtaker enn arbeidsgiver) 4-6 måneder er mellom 13 og 15 prosentpoeng høyere enn for en ikke-deltaker. Denne forskjellen er signifikant (se modell 1).

Et forsiktig anslag

Resultatene fra analysene tyder på at tiltaket har en positiv sysselsettingseffekt for LTL- og LTA-deltakere. Jobbsannsynlighet er størst for dem som deltok mellom fire og seks måneder. Deersom vi kan betrakte varighet som uavhengig av arbeidsmarkdsutfall, impliserer dette at – ut fra formålet med tiltaket – er maksimalt tillatt varighet for LTL (seks måneder) lik optimal varighet, mens maksimalt tillatt varighet for LTA (ti måneder) er lengre enn optimal varighet. Når det gjelder LTU, kan vi ikke påvise en signifikant positiv sysselsettingseffekt, dvs. LTU bidrar ikke til å øke deltakernes jobbsannsynlighet, i forhold til ikke-deltakere.¹³

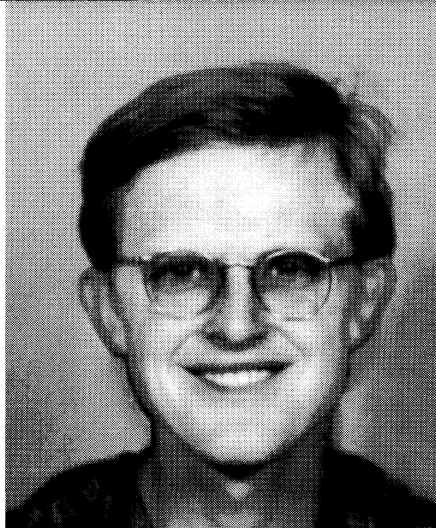
Vi har forsøkt å kontrollere for den eksterne seleksjonen av arbeidssøkere til LT. Vi har gjort dette på en slik måte at vi unngår å overvurdere effekten av LT. Dermed er det en viss mulighet for at vi undervurderer effekten av LT. Konklusjonene gir med andre ord et forsiktig anslag på sysselsettingseffekten av LT.

5. MOBILITETSFREMMENDE STØNADER

De mobilitetsfremmende stønadene består av to støtteordninger rettet mot de arbeidsløse; reisehjelp og flyttehjelp. I 1993 ble det bruke 14 millioner kroner på disse tiltakene; det er om lag samme beløp pr år som i 1990-1992. Denne evalueringen er basert på data innsamlet i 1991.

Reisehjelpen ytes til arbeidsløse som reiser til jobbkonferanser og orienteringer om nytt arbeid. Fratrullet egenandel skal reisehjelpen dekke kostnadene til reise og opphold. Egenandelen var 270 kroner i 1991. Flyttehjelpen gis til arbeidsløse som må bytte bosted i forbindelse med etableringen av et nytt varig arbeidsforhold. Den skal dekke familiens flyttekostnader. Også denne stønaden blir fratrullet en egenandel som i 1991 var 1700 kroner. I evalueringsperioden var det ingen rasjonering av stønaden; dvs. at alle søknader som oppfylte kriteriene for å motta støtte, ble innvilget.

Vårt oppdrag var å evaluere tiltakets sysselsettingseffekter, eller mer presist: Å analysere i hvilken grad tiltaket oppfylte målsettingen om å stimulere de arbeidsløse til økt geografisk mobilitet på en måte som øker deres mulighet for å få og beholde en jobb.

Sverre Try, Cand. polit. 1990 fra Universitetet i Oslo, er rådgiver i Kommunal- og arbeidsdepartementet.

Kriterier for at stønadene har en effekt

Som et teoretisk utgangspunkt antok vi at de arbeidsløse betrakter flyttingen eller konferansereisen som et investeringsprosjekt. Man kan tenke seg at det eksisterer et stort antall potensielle reise- og flytteprosjekter for alle arbeidsløse i Norge. De prosjektene som har en positiv nåverdi, blir gjennomført. De mobilitetsfremmende stønadene reduserer kostnadsiden i prosjektene og kan dermed føre til at flere prosjekter realiseres.

For å fastslå om stønaden i hvert enkelt tilfelle fremmet tiltakets målsetting formulerte vi en nødvendig og en tilstrekkelig betingelse. *Den nød-*

vendige betingelsen var at tiltaket måtte ha en viss insentiveffekt, altså at reise- eller flyttebeslutningen ble påvirket. Dersom den nødvendige betingelsen var oppfylt, var det *en tilstrekkelig betingelse* at konferansereisen eller flyttingen førte til en bedring i vedkommendes sysselsettingssituasjon.

Det var ingenting i ordningens regelverk som forhindret at de som ville flyttet eller reist uansett, fikk innvilget stønad. Arbeidsformidlingen hadde dessuten plikt til å informere alle registrert arbeidsløse om ordningen så raskt som mulig. Vi måtte altså regne med at mange av stønadsmottakerne ikke oppfylte den nødvendige betingelsen. Spørsmålet ble da hvor stor andel dette var og hva som karakteriserte disse stønadsmottakerne i forhold til dem som hadde endret sin reise- eller flyttebeslutning som følge av stønaden.

Oppfylling av tilstrekkelig betingelse ble konkretisert til at sannsynligheten for å være i arbeid (p) på evalueringstidspunktet (t_2) var større for deltakere (mottakere av reise- eller flyttehjelp) enn for ikke-deltakere (regis-

¹¹ Vi kan imidlertid ikke utelukke av varigheten, dvs. det antall måneder som det bevilges lønnstilskudd for, i stor grad er påvirket av arbeidsmarkdsutfallet for deltakeren. Dersom deltakeren skaffer seg en ordinær jobb etter kort tid, vil varigheten av LT bli kort – og det vil se ut som om kortvarig LT er optimalt. På den annen side dersom deltakeren er flittig og produktiv, vil arbeidsgiver forsøke å forlenge LT-perioden. Motsatt hvis det etter kort tid viser seg at deltakeren er ubrukelig for LT-arbeidsgiveren – og dermed trolig også for andre arbeidsgivere. I dette tilfellet vil det se ut som om langvarig LT er optimalt.

¹² Felles for alle er at de bor i et fylke med 4,7 prosent arbeidsledighet i 1991, og hvor det har vært en ledighetsøkning på 17 prosent fra november 1990 til november 1991. Alle har 1-3 års yrkesutdanning. Vi har også antatt at hvis de deltar på LT, er det i en privat bedrift (de fleste LTU- og LTL-deltakere var ansatt i private bedrifter i tiltaksperioden). «Typiske» ungdommer er 22 åringer, enslige, uten ansvar for barn og har 3 års yrkeserfaring (gjennomsnittlige verdier for LTU-deltakere). «Typiske» voksne er 36 åringer, gift, har ett eller flere barn og 15 års yrkeserfaring (gjennomsnittsverdier for utvalget av LTL-deltakere).

¹³ LTU bidrar imidlertid til å øke ungdoms sannsynlighet for å ta videre utdanning (Hardoy, 1994).

terte arbeidsløse som ikke mottok reise- eller flyttehjelp). Evalueringen av arbeidsmarkedssituasjonen til deltakere og ikke-deltakere ble foretatt 1,5-2,5 år etter registreringstidspunktet ($t_0=t_1$). Svarprosenten på spørreskjemaundersøkelsen var henholdsvis 57 og 63 for mottakere av reise- og flyttehjelp og 51 prosent for sammenligningsgruppa.

Flyttere og reisere

I spørreskjemaundersøkelsen ble stønadsmottakerne stilt flere spørsmål som skulle avdekke deres private betalingsvilje for konferansereisen eller flyttingen. Hvis de var villige til å betale vesentlig mer enn egenandelen fra egen lomme, konkluderte vi med at den mobilitetsfremmende stønaden, marginalt sett, ikke påvirket beslutningen om å reise eller flytte. Vi spurte om de ville ha gjennomført reisen eller flyttingen dersom de måtte betale det dobbelte eller det tredobbelte av egenandelen fra egen lomme. 38 og 31 prosent av henholdsvis reise- og flyttehjelpsmottakerne oppga at de ikke ville gjennomført sine reise- eller flytteprosjekter ved dobbelt egenandel. Ved tredobbelte egenandel var andelen 55 for reisene og 42 prosent for flytterne. I den videre analysen brukte vi dette som kriterium for at den nødvendige betingelsen var oppfylt: at de ikke ville gjennomføre prosjektet med tredobbel egenandel.

Disse andelen – 55 og 42 prosent – gir et anslag på den gjennomsnittlige sannsynligheten for at en mottaker av reise- eller flyttehjelp skal oppfylle den nødvendige betingelsen. Vi var imidlertid mer interessert i *hva* som er avgjørende for om stønadene hadde den tiltenkte effekten. Ved hjelp av logistisk regresjon estimerte vi effektene av kjennetegn ved stønadsmottakeren (X-variabler), det lokale arbeidsmarkedet (M-variabler), den aktuelle jobben (type arbeid og lokalisering mm; T-variabler) på sannsynligheten for å oppfylle nødvendig betingelse.

På grunnlag av tidligere forskning om geografisk mobilitet hadde vi visse hypoteser om at kjennetegn som indikerte en høy verdi på nåverdien av stønadsmottakerens flytte- eller reiseprosjekter, reduserte sannsynligheten for at den nødvendige betingelsen var oppfylt. Tidligere forskning viser blant annet at den geografiske mobiliteten stiger med utdanningsnivå og synker med alder (se Mastekaasa, 1990 og Larsen og Røed, 1990). At mobiliteten øker med utdanningsnivå, kan forklares med at kostnadene ved å søke jobb i geografisk fjerntliggende områder reduseres med utdanningsnivå. Den negative sammenhengen mellom geografisk mobiliteten og alder forklares med at psykiske kostnader knyttet til oppbrudd og nyetablering stiger med økende alder.

Av individspesifikke kjennetegn så vi blant annet på alder, kjønn, utdanning, boligsituasjon og familiestørrelse. Når det gjaldt mottakere av flyttehjelp, fant vi at utdanning og alder hadde en signifikant effekt. De som hadde utdanning på universitets- og høyskolenivå, hadde en signifikant lavere sannsynlighet for å bli påvirket av

stønaden enn dem med bare 9 års skolegang. Beregninger viste at mellom disse utdanningsgruppene var forskjellen i sannsynlighet opptil 28 prosentpoeng. Beregningene viste videre at sannsynligheten for å bli påvirket, økte med alderen inntil 28 år for så å avta. For mottakere av reisehjelp økte sannsynligheten med alder. For denne gruppen var det ingen av de andre individspesifikke variablene som hadde betydning.

Av markedsrelaterte kjennetegn så vi først og fremst på arbeidsløshetsraten i de lokale arbeidsmarkedene som det var aktuelt å flytte fra og til. For disse variablene fant vi ingen effekter for mottakerne av flyttehjelp. For mottakerne av reisehjelp hadde nivået på arbeidsløshetsraten i begge markedene en positiv effekt på sannsynligheten for at nødvendig betingelse ble oppfylt. Av prosjektspesifikke kjennetegn testet vi blant annet betydningen av at tidligere erfaring og utdanning passet til den aktuelle jobben, og videre: Om man hadde venner og familie på det nye bostedet. For begge gruppene av stønadsmottakere slo disse positive kjennetegnene knyttet til den nye jobben klart negativt ut på sannsynligheten for at reise eller flyttebeslutningen ble påvirket av den mobilitetsfremmende stønaden. Kort oppsummert: Dersom det forelå tilstrekkelig mange andre gode grunner til å flytte eller reise, hadde stønadene ingen incentiveeffekt.

For dem som *ble påvirket* av stønadene, var det en tilstrekkelig betingelse for oppfylling av tiltakets målsetting at deres sysselsettingssannsynlighet på evaluerings-tidspunktet var signifikant høyere enn sammenligningsgruppa. Sysselsettingseffekten ble også estimert ved hjelp av logistisk regresjon. Både når det gjelder reise og flyttehjelp ga analysen et klart svar. Etter at det var kontrollert for andre observerbare kjennetegn av betydning, har mottakere av reise- og flyttehjelp, som vel og merke oppfyller nødvendig betingelse, en *høyere sysselsettings-sannsynlighet* enn sammenligningsgruppa.

God effekt, men dårlig treffsikkerhet?

De mobilitetsfremmende stønadene har ingen sysselsettingseffekt for i overkant av 50 prosent av de prosjektene som tildeles midler. For begge stønader sett under ett er det nemlig slik at reise- eller flytteatferd påvirkes bare i ett av to tilfeller. Utdelingen av stønader som ikke fremmer sysselsettingsmålsettingen kan begrunnes på to måter: (i) Ut fra fordelingshensyn, og (ii) ut fra det faktum at det i praksis er meget vanskelig å skille mellom de prosjektene som oppfyller og ikke oppfyller nødvendig betingelse. Tiltaket kan sammenlignes med det å gå på jakt med et haglegevær. Våpenet som brukes er lite treffsikkert og haglene går tildels i alle retninger. De haglene som treffer sitt mål, er imidlertid effektive og virker etter hensikten. En slik strategi kan rettferdiggjøres hvis gevinsten fra haglene som treffer, overstiger kostnadene ved de som går tapt – og dersom det ikke er mulig å ta i bruk virkemidler som gir økt treffsikkerhet uten å øke kostnadene.

6. AVSLUTNING

Evalueringsstudiene som vi har presentert smakebiter fra i denne artikkelen, viser at – kontrollert for observerbare kjennetegn (og delvis kontrollert for seleksjon) – har deltakerne større jobbsannsynlighet enn ikke-deltakere; i det minste på relativt kort sikt. Videre finner vi at det er store forskjeller i sysselsettingseffekten på tvers av tiltak og for ulike utforminger av hvert enkelt tiltak. Målt ved økt jobb- og utdanningssannsynlighet varierer effekten fra 0 prosentpoeng til mer enn 20. Om dette er lite eller mye, er et vurderingsspørsmål – som må sees i sammenheng med mange andre forhold. Vi har forsøkt å unngå en *overvurdering* av tiltakenes sysselsettingseffekt, og har brukt tildels strenge kriterier for å akseptere en positiv effekt som signifikant. Vi er derfor temmelig sikre på i hvilken *retning* tiltakene har en effekt.

Effektevalueringer av denne typen gir ikke svar på spørsmål om tiltakene er «lønnsomme», om resultatet er verdt ressursinnsatsen, eller om ressursene kunne vært anvendt bedre til andre tiltak. Studiene gir imidlertid en viss innsikt i hvordan tiltakene virker – og kan dermed være nyttige for en justering og videreutvikling av hvert enkelt tiltak når det gjelder målgruppe, varighet, sektor, fagfelt osv. Dette er etter vår mening det viktigste bidraget fra denne typen evalueringsstudier.

For en samlet vurdering av hvorvidt det er fornuftig å utvide – eller innskrenke – omfanget av arbeidsmarkeds-tiltak eller å omfordele ressursene på tvers av tiltak og målgrupper, kreves en mer omfattende analyse. Svar på slike spørsmål krever at også langsiktige og makroøkonomiske effekter trekkes inn. Mens effektevalueringene av enkelttiltak på individnivå har sin svakhet i at de er partielle (og tildels kortsiktige), vil slike makrostudier basert på komparative data (i enda større grad enn vår type studier) være preget av usikkerhet som skyldes uobservert heterogenitet – enten man sammenlikner på tvers av land eller bruker tidsseriedata for et enkelt land.

Teorien (og empirien så langt den foreligger) viser at omfattende, aktive arbeidsmarkeds tiltak i perioder med redusert etterspørsel etter arbeidskraft – «den nordiske modellen» – kan ha både positive og negative effekter for lønns- og sysselsettingsutviklingen. Ved at tiltakene rettes mot de svakeste blant arbeidssøkerne reduseres risikoen for at denne typen politikk fører til økt lønnspress og redusert sysselsetting sammenliknet med hva en situasjon med *åpen* arbeidsløshet ville gitt. Dette tilsier at det totale tiltaksvolumet må vurderes nøye, og at det

bør være en systematisk utvelgelse av de svakeste blant arbeidssøkerne.

For å høste de positive effektene tyder både våre og andre studier på at det kan være avgjørende at tiltakene gir deltakerne kompetanse og arbeidstrening innenfor fagfelt og yrker som «matcher» den lokale arbeidskraft- etterspørselen. For det andre viser evalueringsstudier at tiltakene har best effekt dersom de er tilpasset arbeidssøkeres kvalifikasjonsnivå og yrkesplaner (ønsker). Dette kan trekke i retning av å velge ut de best motiverte og best kvalifiserte blant arbeidssøkerne, og kommer dermed i konflikt med målsettingen nevnt ovenfor om å rette tiltakene mot de svakeste.

REFERANSER:

- Calmfors, L. og R. Nymoen (1990) «Real Wage Adjustment and Employment Policies in the Nordic Countries», *Economic Policy*, vol 11
- Hardoy, I. (1994) *Lønnstilskuddsordninger i Norge: En evaluering* Rapport 94:x Institutt for samfunnsforskning (under utgivelse)
- Hernæs, E., O. Raaum og H. Torp (1991) «Opplæring gir bedre jobbmuligheter for arbeidsløse» *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 1991:1
- Jackman, R., C. Pissarides og S. Savopuri (1990) «Labour Market Policies and Unemployment in the OECD» *Economic Policy* no 11
- Larsen, K.A. og M. Røed (1990) *Det grenseløse arbeidsmarkedet – Forprosjekt* Arbeidsnotat 90:1 Institutt for samfunnsforskning
- Layard, R., S. Nickell, R. Jackman (1991) *Unemployment, Macroeconomic Performance and the Labour Market* Oxford Univ. Press
- Mastekaasa, A. (1990) «Jobbskifter og flytting» *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 7:11-15
- OECD (1993) *Employment Outlook*, Paris
- Røed, M og S. Try (1993) *Evaluerings av mobilitetsfremmende stønader* Rapport 93:8 Institutt for samfunnsforskning
- Raaum, O. og H. Torp (1993) *Evaluerings av AMO-kurs: Sysselsettingseffekter og seleksjon* Rapport 72/93, Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning
- Raaum, O., H. Torp og H. Goldstein (1994) *Employment Effects of Labour Market Training in Norway* Memorandum fra Sosialøkonomisk institutt
- Sehlstedt, K. og L. Schröder (1989): *Språngbräddan till arbete? – En utvärdering av beredskapsarbete, rekryteringsstöd och ungdomsarbete* EFA-rapport no 19. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet
- Torp, H. O. Raaum, og H. Goldstein (1993) «The First Norwegian Experiment» in *Measuring Labour Market Measures* (proceedings from the Danish Presidency Conference), Ministry of Labour, Denmark
- Try, S. (1993a) *Training young persons in Norway*, Paper presented at the Fifth EALE Annual Conference, Maastricht
- Try, S. (1993b) *Effects of a youth labour market programme in Norway* Rapport 93:7 Institutt for samfunnsforskning
- Try, S. (1993c) *Evaluerings av arbeidsmarkeds tiltak rettet mot unge ledige*. Rapport 93:17 Institutt for samfunnsforskning

ARILD AAKVIK:¹

Overgang fra attføring til arbeid

Myndighetene legger opp til økt satsing på yrkesmessig attføring. Vi bruker KIRUT-databasen ved NSD for å undersøke om tiltakene øker sannsynligheten for å bli sysselsatt. De foreløpige resultatene basert på to års oppfølging av klientene viser liten virkning av tiltakene.

1. INNLEDNING

Antall personer på trygd og de totale stønadsbeløpene har steget mer enn forventet fra folketrygdloven ble vedtatt i 1966. Folketrygdens utgifter til sykepenger (eksklusive statsansatte) målt i faste 1991-kroner økte fra 6,8 milliarder kroner i 1980 til 9 milliarder kroner i 1991 og utgiftene til uførepensjon økte fra 10,1 milliarder i 1980 til 17,6 milliarder i 1991. Antall uførepensjonister økte fra ca. 160.000 til ca. 240.000 i samme tidsrom.

Et tiltak for å redusere langtidssykefraværet og rekrutteringen til uførepensjonsordningen er å satse på attføring. Yrkesmessig attføring blir gjerne definert som det planmessige arbeid for å gi klienten et passende arbeid tatt i betraktning de begrensninger funksjonshemmingen gir eller gi tilbud om utdanning, samt å gi trening for å klare dette.

Evalueringsarbeidet gjøres vanligvis i en nytte-kostnadsanalyse, hvor nytten i forbindelse med attføring settes opp mot kostnadene. Dersom nytten uttrykt i pengeenheter skulle vise seg å overstige kostnadene, vil attføringssektoren som helhet være samfunnsøkonomisk lønnsom. For å få en mer detaljert kunnskap om lønnsomheten kan vi foreta en intern evaluering av attføringssektoren. Dette gjør vi ved å se på hvilke grupper det kan være mest lønnsomt å attføre. Ved hjelp av en slik analyse kan en gi svar på hvordan knappe ressurser i attføringssektoren best kan allokeres.

2. PROBLEMSTILLING

Vår problemstilling går ut på å gi svar på i hvilken grad sannsynligheten for å få arbeid for yrkeshemmede øker som følge av deltakelse på et attføringsprogram. Denne størrelsen er sentral ved gjennomføring av nytte-kostnadsanalyser av attføringsarbeidet. I tillegg ønsker vi å se på om det foregår en eller annen form for seleksjon i attføringsapparatet i den forstand at det ikke er tilfeldig hvem som får delta på tiltak. En hypotese er at det på tiltak er en overrepresentasjon av personer med relativ høy forventet sannsynlighet ex ante for å få nytt arbeid. Ved at offentlige tjenestemenn velger ut individer som er relativt lette å få tilbake i arbeid, vil dette være med på å overestimere lønnsomheten i attføring i forhold til en situasjon hvor det var tilfeldig hvem som fikk tilbud om attføringstiltak. En annen hypotese er at det er de mest trengende eller de som har mest behov for attføring som deltar på tiltak. I praksis vil deltakelse på tiltak være en prosess hvor arbeidsformidlingen, trygdekontor, lege og klienten selv er involvert. Dersom seleksjon forekommer, må dette justeres for ved beregning av sannsynligheten for å få arbeid med eller uten tiltak.

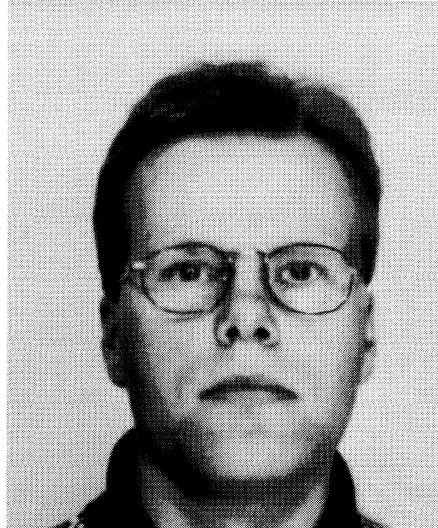
3. TIDLIGERE ANALYSER

Det er blitt foretatt relativt få undersøkelser om lønnsomheten av attføring og hvordan attføring påvirker sannsynligheten for å få jobb i Norge. En undersøkelse som søker å gi svar på i hvilken grad attføring øker sannsynligheten for arbeid er Bramness og Bramness (1992), som finner at attføring bedrer jobbmulighetene med ca. 7% med de forholdene som rådet på arbeidsmarkedet i 1991. Et problem med denne undersøkelsen er at sannsynligheten for å få arbeid uten attføring blir estimert ut fra attføringskyndiges subjektive skjønn og ikke på faktisk observerbare forhold. Generelt er de fleste undersøkelsene som til nå er blitt gjennomført beheftet med betydelige mangler. Dette er problemer som går på anvendelsen av nytte-kostnadsanalyser generelt og problemer med mangel på relevante data over tid. Spesielt er mangelen på kontrollgrupper alvorlig. Dahl et al. (1991) redegjør for tidligere analyser som er blitt gjort på attføring i Norge og i andre land.

Også internasjonalt preges analysene av å være mangelfulle både når det gjelder tilgjengelige data og anvendt metodikk.² I en empirisk litteraturstudie konkluderer Worrall (1988, s 53) med følgende: «Each of the studies of the vocational rehabilitation program discussed above was hampered by its lack of control group. Methodologically, all were seriously flawed.» Evaluering av tiltak uten kontroll- eller sammenligningsgruppe er et fundamentalt problem fordi en uten sammenligningsgrunnlag ikke får et mål på hvordan individene klarer seg på arbeidsmarkedet uten deltakelse på attføringstiltak. Dette fører til at en ikke får isolert effekten av selve attførings tiltaket.

4. DATA

Dataene som ble brukt i vår analyse var hentet fra KIRUT-databasen ved Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste, som består av et 10% representativt utvalg av den norske befolkning mellom 16 og 67 år. Databasen skal dekke årene fra 1989 til 1994, og inneholder detaljerte opplysninger om trygdeforhold og individenes status på arbeidsmarkedet. Siden databasen er under oppbygging var vi i de nevnte analysene begrenset til å bruke data fra 1989 og 1990. Databasen er unik når det gjelder å analysere klientløpebaner inn og ut av trygdesektoren og arbeidsmarkedet og har et betydelig større data-omfang både når det gjelder antall observasjoner og antall variabler enn datamateriale både i Norge og i utlandet som brukes til trygderelaterte problemstillinger. Det blir derfor mulig å svare på deler av den kritikken

Arild Aakvik, Cand. polit. fra Universitetet i Bergen, 1993, arbeider som forskningsassistent ved Institutt for økonomi ved Universitetet i Bergen

som er kommet opp når det gjelder evaluering av attføringstiltak.

Den første undersøkelsen som brukte sammenligningsgruppe ved evaluering av attføring og som fremdeles framstår som den kanskje mest fullstendige analyse, gjennomført av Nowak (1983), mangler fullstendig informasjon om diagnoser. Dette er blant annet en variabel som finnes i KIRUT-databasen og som er viktig ved estimering av sannsynligheten for å komme tilbake i arbeid etter endt attføring.

5. RESULTATER

Beregning av differansesannsynligheten, definert som forskjellen i sannsynligheten for å få jobb med attføringstiltak og sannsynligheten for å få jobb hadde samme person ikke deltatt på attføringstiltak, og testing for om ikke-randomisert utvelgelse til tiltak forekommer ble gjort i Aakvik og Risa (1994). Estimeringen av differansesannsynligheten ble gjort i en logitmodell med interaksjonsledd, mens seleksjon ble testet for i en vanlig logitmodell. En logitmodell har som avhengig variabel enten at personen har kommet i arbeid (tiltak) eller ikke kommet i arbeid (tiltak), altså en dummyvariabel som avhengig variabel. Resultatene som framkom i undersøkelsen kan summeres opp på følgende måte:

For det første ble det funnet en signifikant seleksjon inn på tiltak med hensyn på variablene utdanningsnivå, alder og diagnose. Høyere utdanning, lavere alder og ikke-diffus diagnose var gunstige karakteristika for deltakelse på tiltak.

Variablene det ble selektert på bedrer sannsynligheten for en god evaluering av attføringstiltakene i den forstand at høyere utdanning, lavere alder og ikke-diffus diagnose ga høyere sannsynlighet for å få jobb, gitt alt annet likt. Andre variabler som signifikant bedret brutto-sannsynligheten for å få jobb, dvs sannsynligheten for å få jobb gitt deltakelse på attføringstiltak, var inntektsvariablene *pensjonsgivende inntekt foregående år* og *inntektsdiferanse*. Inntektsdifferansen er forskjellen i inntekt i 1986/87 og inntekten i 1988. Høyere historisk inntekt gir høyere jobbsannsynlighet, mens en inntektsreduksjon over tid gir lavere sannsynlighet for å komme i arbeid, gitt alt annet likt.

Videre fant vi en ikke-signifikant effekt av attføring generelt. Dette betyr at vi ikke kunne finne at deltakelse på attføringstiltak bedret mulighetene for yrkeshemmede

¹ En takk rettes til Alf Erling Risa, UiB og Hege Torp, ISF for nyttige kommentarer.

² Sentrale referanser på internasjonale analyser av attføring er Conley (1969), Bellante (1972), Worall (1978), Nowak (1983) og Gibbs (1988).

på arbeidsmarkedet. Estimatenes for noen av tiltakene slo likevel signifikant positivt ut på sannsynligheten for å få jobb, mens andre enkelttiltak hadde en signifikant negativ effekt.

For det fjerde har vi indikasjoner på at variabler som øker sannsynligheten for å få jobb faktisk reduserer differansesannsynligheten. Eksempelvis gir høyere utdanning høyere sannsynlighet for å få jobb, gitt alt annet likt, men lavere differansesannsynlighet. Dette betyr at personer med høy utdanning sannsynligvis vil klare seg bedre på egen hånd enn personer med lav utdanning, gitt alt annet likt. Den negative virkningen av utdanning på differansesannsynligheten var ikke signifikant, men det gir likevel visse policyimplikasjoner: Det kan virke som at det kan være mest gunstig å prioritere personer med høy utdanning inn på tiltak, siden dette gir stort sannsynlighet for suksess, dvs. flest mulig i arbeid. Fra en samfunnsøkonomisk synsvinkel derimot, vil det være mest gunstig å satse på personer som får økt differansesannsynligheten mest, noe vi har indikasjoner på er personer med f.eks. lav utdanning.

Et potensielt problem med analysen vår er høyresensurering, i den forstand at vi var begrenset til å følge personene over en toårsperiode. I en søketeoretisk ramme er sannsynligheten for å få jobb et produkt av sannsynligheten for aktivt å søke arbeid og sannsynligheten for å få tilslag på jobben. Under tiltaksperioden vil søkeaktiviteten være relativt lav. I vår problemstilling med bruk av sammenligningsgruppe kan derfor høyresensurering tenkes å være med på å undervurdere effekten av tiltakene.

6. OPPSUMMERING

Når det gjelder estimering av differansesannsynligheten ble vi i mange på kontrollgrupper stilt overfor et metodeproblem. LaLonde (1986) har argumentert sterk for at randomiserte kontrollgrupper er helt nødvendig og at resultatene framkommet på annet vis ikke er til å stole på. På bakgrunn av denne kritikken har Heckman et al. (1987) forsvart bruk av ikke-eksperimentelle tilnærming-er ved evaluering av tiltak, hvor problemene ved konstruering av sosiale eksperimenter blir understreket. Hvordan ikke-eksperimentelle sammenligningsgrupper

kan komponeres blir gjort rede for av Fraker et al. (1987).

Vi brukte ved våre estimeringer av differansesannsynligheten ved attføring en økonometrisk metode som tar hensyn til at utvelgelsen til tiltak ikke kan sees på som en randomisert prosess og at det kan foregå interaksjoner mellom variablene i regresjonen. Resultatene vi kom fram til peker i retning av at attføringstiltak ved arbeidsformidlingen fungerer dårlig med tanke på å øke sannsynligheten for å få jobb. Supplerende data fra KIRUT-databasen vil kunne gi oss et mer utfyllende bilde av effekten av attføringstiltak.

REFERANSER:

- Aakvik, Arild og Alf Erling Risa 1994; «Success or Selection in Vocational Rehabilitation Programs», Working Paper No. 0394, University of Bergen, Department of Economics.
- Ballante, Donald 1972; «A Multivariate Analysis of a Vocational Rehabilitation Program», *Journal of Human Resources* 7, 226-241.
- Bramness, Gunnar og Guri E. Bramness 1992; *Attføring: Teori og praksis*, SNF-rapport nr. 5/1992.
- Conley, Ronald W. 1969; *The Economics of Vocational Rehabilitation*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Dahl, Svenn-Åge, Hans-Tore Hansen, Terje Lensberg og Ulf Pedersen 1991; *Samfunnsøkonomisk lønnsomhet av yrkesmessig attføring, En empirisk litteraturstudie*. SNF-rapport nr 37/91.
- Fraker, Thomas and Rebecca Maynard; «An Assessment of Alternative Comparison Group Methodologies for Evaluating Employment and Training Programs», *The Journal of Human Resources* 22(2).
- Gibbs, Ernest 1988; «The Vocational Rehabilitation Data Base and the Estimation of Benefit-Cost Ratios», in Monroe Berkowitz: *Measuring the Efficiency of Public Programs. Costs and Benefits in Vocational Rehabilitation*, Temple University Press, Philadelphia.
- Heckman, James J., Hotz and M. Dabos 1987; «Do we need experimental data to evaluate the impact of manpower training on earnings?» *Evaluation Review* 11, 395-427.
- LaLonde, R. 1986; «Evaluating the econometric evaluations of training programs with experimental data», *American Economic Review* 76, 604-20.
- Nowak, Laura 1983; «A Cost Effectiveness Evaluation of the Federal/State Vocational Rehabilitation Program – Using a Comparison Group», *The American Economist* 27 (1), 23-29.
- Worall, John D. 1978; «A Benefit-Cost Analysis of the Vocational Rehabilitation Program», *The Journal of Human Resources* 13 (2), 285-298.
- Worall, John D. 1988; «Benefit and Cost Models», In Monroe Berkowitz: *Measuring the Efficiency of Public Programs. Costs and Benefits in Vocational Rehabilitation*, Temple University Press, Philadelphia.

Abonnement

Abonnement løper til oppsigelse foreligger

NORGES BANKS

fond til økonomisk forskning

I samsvar med Fondets formål kan det i juni 1994 utdeles bidrag til forskning, især anvendt forskning, på det økonomiske område, herunder også studier i utlandet i forbindelse med spesielle forskningsoppgaver. Det kan også ytes bidrag til dekning av utgifter i forbindelse med gjesteforedrag og -forelesninger innenfor det økonomiske fagområde og for deltakelse i internasjonale forskningskonferanser. Bidrag gis ikke til rene utdanningsformål.

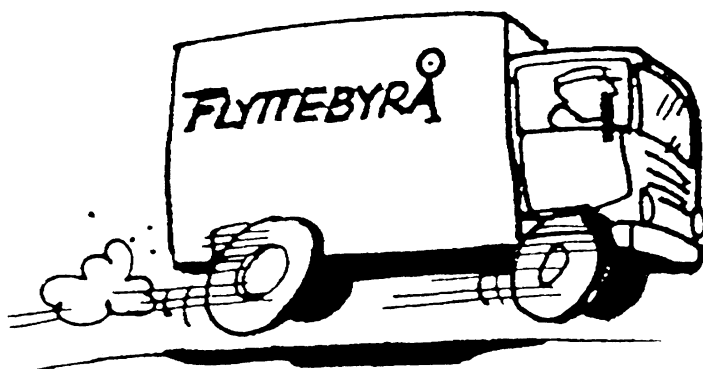
Søknadsskjema kan en få ved å henvende seg til:

Norges Banks fond til økonomisk forskning
Postboks 1179, Sentrum
0107 Oslo
Tlf. 22 31 61 65

SØKNADSRISTEN ER 1. MAI 1994.

Erling Steigum jr.
Formann

FLYTTET?

Vi vet ikke om våre abonnenter flytter mer enn andre, men det virker slik. Hver måned får vi tidsskrifter i retur fordi adressaten har flyttet. Spar oss for ekstra porto og deg selv for forsinkelsen. Meld flytting pr. telefon 22 17 00 35, telefax 22 17 31 55 eller skriv til oss.

Sosialøkonomens Forening
Postboks 8872 Youngstorget
0028 OSLO

Navn: Ab.nr./medl.nr.

Ny adresse:
.....

JOHN LILLEBORGE:*

Landbrukspolitik og markedsregulering

I Sosialøkonomen nr. 2, februar 1994, har Ivar Gaasland en «aktuell kommentar» om «Omsetningssystemet i jordbruket: Går det mot slakt av hellige kyr?». Artikkelen omhandler Næringslovutvalgets (NLU) innstilling om samme tema. Siden NLU, med sekretariat i daværende Prisdirektoratet, dels bygger sin utredning på Gaaslands tidligere arbeider, og Gaasland applauderer NLU, er vel ringen sluttet.

Som landbruksøkonom er jeg interessert i å bidra til et visst nivå på den akademiske debatten om landbrukspolitikken. Gaaslands kommentarartikkel er for enkel og for lite faglig gjennomarbeidet i forhold til det nivå jeg hadde forventet i sosialøkonomenes eget fagtidsskrift.

Jeg går ut fra at utredningen fra NLU kommer på høring, hvis departementet mener den er verdig en slik oppfølging. Omsetningsrådet vil dermed i et egnet format kunne peke på alle de feil og mangler utredningen inneholder. Dette går jeg nærmere inn på i denne artikkelen. For nærmere interesserte viser jeg til eksempler på dette i min kronikk i Nationen 16.02.94.

Markedsliberalister har siden velferdsstatens spede begynnelse angrepet så og si enhver samfunnsmessig regulering. Matvareforsyningens sentrale posisjon i ethvert samfunn har medført at vi i samtlige vestlige industriland har fått omfattende statlige reguleringssystem for det nasjonale jordbruket. I Norge har vi innen landbruket et eksempel på et omfattende blandingsøkonomisk system der markedsøkonomi og offentlige reguleringer går hånd i hånd. Det skal ikke underslås at systemet er komplekst. Det er da heller ikke endimensjonale politiske målsetninger som ligger til grunn. Forskere og utredere av ulike kategorier har derfor ubegrensede muligheter for å boltre seg med for-

enklede, partielle analyser på denne arenaen. Til en viss grad er dette nyttig, fordi det provoserer oss som arbeider innenfor systemet til å stille spørsmål ved «gamle sannheter», og til å fremstille helheten og sammenhengene mellom systemets ulike deler.

Det blir derimot noe helt annet dersom overforenklede, partielle utredninger presenteres som helhetlige analyser. Enda verre blir det når utredningene attpåtil legger «resultatene» frem som egnede beslutningsgrunnlag for politiske myndigheter. Da må vi som forvalter systemet få lov til å «slå på stortromma». Grunnen er ikke at vi ikke tåler en akademisk debatt om temaet. Poenget er at titusener av menneskers livsgrunnlag står på spill. Samtidig må vi ha klart for oss at liberalistiske politiske interesser, via angrep på kollektive inngrep og reguleringer av økonomien innen landbrukssektoren, indirekte forsøker å svekke det omdømme blandingsøkonomien har generelt sett. Det faktum at markedskreftene ikke representerer noe annet enn egeninteressen til dagens kjøpekraftige aktører, forsøkes kamuflert med at en introduserer meningsløse begreper som «markedets egen regulering» osv.

Enhver regulering må være gjenstand for kontinuerlig kritisk vurdering opp mot den virkeligheten den er satt inn i. Markedsreguleringen kan ikke være uberørt av at rammebetingelsene endrer seg. Teknologisk utvikling og organisatoriske endringer gjør at realitetene i matvaremarkedet til dels er annerledes i dag enn for noen år siden. Reguleringen må tilpasses dette, noe som i aller høyeste grad også har skjedd i de senere år. I denne forbindelse skal jeg også gjerne peke på det faktum at et så omfattende reguleringssystem som vi har for norsk landbruk, bygd opp og bygd ut over flere generasjoner, får en egen tyngde og kompleksitet som krever et betydelig omfang av årlig revidering. Når systemet i dag kun overblikkes av et fåtall personer, er dette i seg selv et argument for forenklinger. Dette betyr imidlertid ikke at det er fornuftig å rasere systemet. Markedsreguleringen er fundamentet for landbrukspolitikken. Det er ikke på noen måte fornuftig å forenkle et byggverk ved å rive vekk deler av grunnmuren.

Krav til en utreder

Første punkt for en utreder er å forstå dagens system. Neste punkt er

* Utredningsleder, Omsetningsrådet

å analysere virkningene av systemet. En slik analyse bør være rimelig helhetlig. I det minste må en ta inn over seg de mål systemet søker å realisere. Unnlater en å ta helheten med i vurderingen, blir i alle fall analysen lite verdt som beslutningsgrunnlag for politiske myndigheter. Utilsiktete sidevirkninger av et system, enten de er allment kjent og akseptert eller ikke, er det selvsagt interessant å undersøke, men en analyse av disse kan ikke alene være noe beslutningsgrunnlag. Alle system har en kostnadsside. Det tredje punktet i en samfunnsmessig utredning med sikte på å være beslutningsgrunnlag for eventuelle endringsvedtak, er konsekvensanalyse av egne forslag.

Gaasland og NLU synes å ha glippet på samtlige punkter. Det første er at en i beskrivende deler, i tillegg til en rekke faktiske feil, ikke forholder seg til det faktum at markedsreguleringssystemet er et operativt verktøy under jordbruksavtalesystemet. Riktignok nevner Gaasland i forbifarten Jordbruksavtalen mot slutten av sin artikkel som et mulig «motargument» i forhold til egne konklusjoner. Med en lettvent påstand om at «Et innteketsmål er imidlertid ingen god begrunnelse for å regulere prisene» avfeier han en slik forankring med å vise til produksjonsnøytral støtte. Målet om stabile priser avfeies med at *produsentenes konsummuligheter* kan opprettholdes av andre faktorer som større produsert kvantum, andre produkter (ikke korrelert avkastning) og andre inntekter, og via risiko og kapitalmarkeder.

Gaasland avdekker her manglende kunnskaper om effekten av priselastisitetene i jordbruksvaremarkedene, i tillegg til at han underslår at det faktisk også ligger *forbrukerpolitiske hensyn* til grunn for jordbruksavtalens prisbestemmelser. Selv om det hadde vært mulig for bonden å ta igjen med høye priser i perioder der produksjonen var liten, det som ble tapt ved store avlinger og prisnedgang, ville dette vært uønsket. Store prissvingninger på matvarer er negativt både fordelingspolitisk og ut fra effektivitetshensyn. Usikkerhet på dette området gir garantert mindre

effektiv ressursutnyttelse, ved at det hemmer planlegging og gir ekstrakostnader. Å henvise samtlige bønder og forbrukere til å nytte ulike tjenester i risiko- og kapitalmarkedene er svært lite seriøst.

Andre landbrukspolitiske mål enn inntekter til bøndene og stabile priser nevnes ikke.

Omsetningen av jordbruksvarer kan ikke vurderes som om Jordbruksavtalen ikke eksisterte, med sine administrerte priser, maksimalprisgrenser osv. Dette er ikke «sidehensyn» som kan nevnes i forbifarten før de «avsluttende kommentarer». Prisbestemmelsene i avtalen er basis for markedsreguleringen. Gaaslands anvisninger om at prisvariasjoner kan oppveie hverandre er ikke mulig, verken formelt eller reelt.

Landbrukspolitisk styrings-system

Landbrukspolitikken med jordbruksavtalesystemet og markedsreguleringen utgjør en helhet. Det er administrerte priser, og det er opprettet virkemidler for å nå målene, selv om den politiske viljen til å ta virkemidlene i bruk har variert. Å «avdekke» innenfor et slikt system at det faktisk finnes «konkurransehemmende» elementer, er ingen forskerbragt som fortjener oppmerksomhet. Så lenge jordbruksavtalens prisbestemmelser ikke overskrides, er der ingen grunn til å kritisere omsetningssystemet. Er det jordbruksavtaleprisene en er uenig i, må avtalepartene og Stortinget kritiseres, og da er det vanskelig å unngå en full landbrukspolitisk utredning, jfr. Alstadheimutvalget.

Hovedinnvendingen mot Gaaslands arbeider er at de er fragmentariske, mens han pretenderer å ha analysert helheten, i alle fall i media. I den aktuelle artikkelen mangler analysen fullstendig. Det går rett fra beskrivelse og antydninger om hypoteser, til konklusjoner. I tillegg kan mange «mindre» feil og mangler påpekes. F.eks. brukes uttrykket «monopoltilpasning i meierisektoren». Monopoltilpassing er et begrep i økonomisk teori, som innebærer noe helt annet enn det Norske Meierier har anledning til å iverksette.

Skal en som forsker tas alvorlig på samfunnsøkonomiske tema, kan en ikke slenge om seg med slike begreper i tide og utide. Norske Meierier er et salgsmonopol. De er underlagt maksimalprisregulering. Monopoltilpasningen f.eks. på konsummelk ville ligget langt høyere, Og selv uten prisreguleringen ville en monopoltilpasning for Norske Meierier ha krevd at de også hadde direkte kontroll med produsert kvantum. Som kjent har samvirkeorganisasjonene åpent medlemskap, og uten statlige kvoter ville produksjonskontrollen vært umulig å håndtere med dagens lønnsomhet. Det er faktisk derfor en *har* offentlige reguleringer i landbrukspolitikken, og det burde være åpenbart for en forsker med et minimum økonomisk kompetanse, at monopoltilpasning er fullstendig misvisende som virkelighetsbeskrivelse innenfor norsk landbruk.

Gaasland viser i artikkelen at han har forstått hva kryssubsidieringen innen meierisektoren innebærer mellom de ulike anvendelsesområder for melken. Likevel er han enten ikke i stand til å se hvilken betydning dette har for å kunne opprettholde en desentralisert struktur, eller så vil han ikke vektlegge dette. I tillegg presterer han det kunststykke å bruke begrepet «nisjeproduksjon» som grunnlag for å etablere private meierier i områder der driften ellers legges ned. Det er kun ren logikk som trengs for å trekke Gaaslands beskrivelse av maierisektoren frem til en forståelse av at det kun er konsummelk som vil være regningssvarende for private meierier. Nisjeprodukter er et helt misvisende begrep for konsummelk. Det er videre åpenbart at private meierier *ikke* ville bli etablert i distriktene, der Norske Meierier kunne tenkes å legge ned sine mindre anlegg. Private konsummelkmeierier ville, uten en utjevningsavgift slik Gaasland og NLU argumenterer for, selvsagt bli etablert i umiddelbar nærhet av befolkningssentra.

Markedsregulering kontra kontraktstyring

Til slutt skal jeg kommentere Gaaslands merknader til fremme av

kontraktproduksjon. Det kan i så fall ønskes en vertikal integrasjon i produksjonskjeden. I siste instans vil det da være innkjøpssjefen i en detaljistkjede innenfor dagligvaremarkedet som styrer produksjonen. Mange synes å mene at et slikt system er forlokkende. Ideelt sett skulle det da ikke eksistere overproduksjon. Dette er det reneste eventyr. For det første er det snakk om biologiske produksjoner, der produksjonen ikke kan skrues av og på som et maskin i industrien. For å sikre forsyningen i dårlige avlingsår, vil en derfor garantert få overproduksjon i andre. En ikke ukjent problemstilling i landbruket. For det andre tror jeg knapt at alle de som taler varmt for kontraktstyring, har tenkt igjennom langtidseffekten av en så planøkonomisk styring av primærproduksjonen. Kontraktstyring er planøkonomi gjennomført på mikronivå. Det er grunn til å forvente at et slikt system ville gi betydelige stivheter over tid når det gjelder tilpassing til endrede rammebetingelser. Kontraktstyring ville lukke jordbruksnæringen. Uten statlig styring av kontraktene, ville de måtte være omsettelige. Dette betyr en betydelig

ekstra kostnad for jordbruket. I tillegg til å kjøpe gård, husdyr, maskiner etc. må en nyetablerer også kjøpe leveringsrett. Når en snakker om konkurransehindre, er det merkelig at et slikt system virker forlokkende.

For de som vil sette seg grundig inn i alle sider ved det norske omsetningssystemet for jordbruksvarer, vil etter hvert den unike balansen mellom markedøkonomi og reguleringer tre klart frem. I vårt blandingsøkonomiske system søker en å administrere en grunnleggende planøkonomisk balanse på makronivå, via administrerte priser, direkte støtteordninger og offentlige reguleringer av ulike slag. I bunnen av systemet ligger imidlertid en like grunnleggende markedøkonomisk basis for selve primærproduksjonen på mikronivå. Den enkelte bonde tilpasser seg som selvstendig næringsdrivende innenfor de rammene som eksisterer. Det er etableringsfrihet i de ulike produksjoner (utenom melkeproduksjonen), og bonden reagerer på selvstendig grunnlag som atomist ut fra priser, tilskudd og kostnader i produksjonen. Produksjonstekniske og andre innova-

sjoner skjer kontinuerlig, og den enorme produktivitetsøkningen vi har sett i landbruket har gitt en kraftig avgang av arbeidskraft i tiår etter tiår. Det er markedskreftene som driver dette; landbrukspolitikken har bare vært en form for sosial brems. Sammenlignet med den økonomiske verdien av matvareproduksjonen, og utviklingen i denne, er tidvise og begrensede overproduksjonskostnader i vårt kjøpekraftige samfunn til sammenligning små.

Den samfunnsøkonomiske effektiviteten i dette systemet, slik sosialøkonomer regner i dag, er dokumenterbar i mange former. Feks. kan en peke på at vi år for år bruker mindre og mindre av disponibel inntekt til mat. Det er ingen selvfølge at det skal være slik, og det er svært sannsynlig at miljøkostnadene etter hvert vil manifestere seg i en endret utvikling på dette området. Da vil det som enkelte i dag ser på som store samfunnsøkonomiske tap som følge av landbrukspolitikken, kanskje fremstå som noe av den mest fornuftige investering verden har klart å frembringe.

IVAR GAASLAND:

En kommentar til Lilleborge

Lilleborge mener tydeligvis at jordbruksforskningen bør skje innenfor rammene av dagens målsettinger og virkemiddelsystem. Lilleborge skriver: «Omsetningen av jordbruksvarer kan ikke vurderes som om Jordbruksavtalen ikke eksisterte, med sine administrerte priser, maksimalprisgrenser osv.... Så lenge jordbruksavtalens prisbestemmelser ikke over-

skrides, er det ingen grunn til å kritisere omsetningssystemet. Er det jordbruksavtaleprisene en er uenig i, må avtalepartene og Stortinget kritiseres, og da er det vanskelig å unngå en full landbrukspolitisk utredning, jfr. Alstadheimutvalget.»

Tumleplassen for en forsker er nokså begrenset dersom en skal holde seg innenfor Lilleborges snevre ram-

mer for det bestående. Jeg drister meg til å mene at en forsker må kunne kritisere dagens virkemiddelsystem uten å koble inn Stortinget og partene i jordbruksavtalen. Mitt utgangspunkt er som følger: Dagens jordbrukspolitikk er ineffektiv og svært kostbar for det norske samfunnet. Dette skyldes delvis at målsettingene for jordbrukspolitikken er

altfor ambisiøse (ut fra samfunnsmessige kriterier), og delvis at virkemiddelbruken er lite effektiv. Markedsreguleringen, som bygger på pris- og markedssamarbeid, er et sentralt fundament for denne landbrukspolitikken. Omsetningsrådet, som er Lilleborges arbeidsplass, er igjen en sentral aktør i markedsreguleringen. Det er derfor forståelig at Lilleborge fortrenger kostnadene ved dagens reguleringssystem, som blant annet synliggjøres ved at omlag 16% av melkeproduksjonen og 5% av kjøttproduksjonen årlig dumpes på verdensmarkedet (eller «løftes ut av markedet» som det heter i språkdrakten til Omsetningsrådet). Det er også forståelig at Lilleborge ikke ønsker konkurranse i markedene for jordbruksvarer, siden dette vil gjøre Omsetningsrådet overflødig.

Det er vanskelig å finne vektige argumenter til forsvar for dagens markedsreguleringssystem. Lilleborge kan da heller ikke bidra med gode argumenter, selv om han mener å vite hva en priselastisitet er. Det fins imidlertid mange argumenter *mot* dagens system. Jeg kan gjerne gjenta de viktigste argumentene: Det er lite treffsikkert eller effektivt å gi støtte til jordbruket gjennom markedsprisene.

Dette gjelder selv om en har politiske målsettinger til jordbrukspolitikken. Et inntektsmål oppfylles for eksempel mest effektivt ved å gi direkte inntektsstøtte. Et målsetting om arealbruk oppfylles mest effektivt ved å gi arealstøtte. Et produksjonsmål oppfylles mest effektivt ved å utbetale produksjonssubsidier osv. Som jeg har utdypet nærmere i den aktuelle kommentaren, er heller ikke hensynet til stabile produsentpriser noe godt argument for å opprettholde dagens markedsreguleringssystem. Lilleborge trekker derfor inn forbrukerpolitiske hensyn for å begrunne en prisstabilisering. Men dette er ikke noe godt argument, siden forbrukernes realinntekt i svært liten grad vil påvirkes av prissvingninger på jordbruksvarer. Dette skyldes at forbrukernes varesammensetning er godt diversifisert samtidig som forbrukerne også har muligheter til å substituere i konsumet.

Lilleborge mener dagens kryssubsidiering i meierisektoren er nødvendig for å opprettholde en desentralisert struktur. Dette er selvfølgelig feil. Dersom en ønsker melkeproduksjon i distriktene, kan dette best sikres ved direkte og målrettede støtteordninger til distriktsjordbruket, som for eksempel arealstøtte eller støtte

pr. dyreenhet. Krysssubsidieringen gir derimot en rekke uheldige virkninger, som at norske forbrukere av konsummelk finansierer dumpingseksporten av ost og smør.

Næringslovutvalget (NLU) har foreslått at finansieringsgrunnlaget for kjøtteksporten skal fjernes, men at det fortsatt skal kunne foregå produksjons- og salgsbegrensende tiltak på det innenlandske markedet. Med dette som utgangspunkt er det ikke usannsynlig at det utvikles samarbeid mellom aktørene for å begrense produksjonen, for eksempel ved at det inngås avtaler om kontraktsproduksjon. Denne situasjonsbeskrivelsen betyr *ikke* at jeg er tilhenger av produksjons- og salgsbegrensende tiltak på det innenlandske markedet. Jeg mener derimot at en, som i Sverige, bør legge forholdene til rette for mer omfattende dereguleringer enn det NLU har foreslått.

At vi år for år bruker mindre og mindre av vår disponible inntekt til mat, benytter Lilleborge til slutt som bevis på at den norske jordbrukspolitikken er samfunnsøkonomisk effektiv. Utilstrekkeligheten i denne bevisførselen trenger neppe noen videre utdypning.

MEDLEMSKAP I

Tenker du på å melde deg inn i Sosialøkonomenes Forening?

**Be om informasjon i sekretariatet,
telefon 22 17 00 35, telefax 22 17 31 55**

BJARNE TØMMERBAKKE:

Ennu er ikke alle seniløkonomer døde...

Denne bombastiske påstand får stå som en innledning på mitt takkebrev for en interessant og velskrevet artikkel om Agnar Mykle i Sosialøkonomen nr. 2/94. Den indikerer samtidig at hukommelsen fremdeles er levende, særlig når det gjelder spesielle episoder fra det første kull ved NHH, 1936-38. Jeg vet ikke med sikkerhet om Dag Coward var til stede ved den tilstillingen da vi lot våre lærere bli eksaminert ved «det grønne bord». Coward ble jo først ansatt som stipendiat i 1939, og så vidt jeg husker var det ved vår avslutningsfest våren 1938 at vi skulle la proffene «gjennomgå». Mykle var iallfall ikke der.

Kort fortalt: I klubben, med den praktfulle klebersteinspeisen, ble det ut på kvelden rigget til et bord med stor grønn duk, og eksaminator var Jacob Fogstad (Kr.s.). Han hadde for anledningen fått laget en bok med bare blanke sider i permen til Schönheyders bok. «Vil De slå opp på side ... i Deres bok». Professoren bladde og bladde og utbrøt så: «Men her står jo ingenting!» Hvorpå «eksaminator» raskt repliserte: «Det er Deres ord, professor, og ikke mine».

Direktør Scheie ved Bergens Handelsgymnasium, en korporlig tungveker, ble stillet følgende spørsmål: «Hvor mange elever går det på en lærer?» «Tre», kom det kjapt fra Scheie. «Og hvor mange går det på et snes?» «Mener De lærere eller elever?» «Jeg tenkte nå nærmest på egg», sa eksaminator, mens Scheie leende kapitulerte og strøk seg sporty og imøtekommende over sin totalt blanke skalle.

Det var selvsagt med skuffelse og indignasjon vi et par år senere noterte oss at vår munnrappe kullkamerat og «eksaminator» hadde posisjonert seg som leder av hirdskolen på Jessheim!

Vennligst betrakt denne min erindring som et lite korrektiv til en morsom episode som Mykle ikke skal tilskrives. Ellers kan det bli en vandrehistorie med varierende persongalleri.

Jeg innrømmer at det er lite jeg husker fra Schönheyders forelesninger, kanskje var det hans konjunkturteori (re-investerings-) som interesserte mest, enda vi satt igjen med en liten følelse av at den hadde lite for seg! En time husker jeg imidlertid svært godt: Varm og sollys vårformiddag i Auditorium I, åpne vinduer ut mot hagen med vårsprett, alle døset i foreleserens søvndyssende monotoni. Da med ett skvatt vi til og ble lys våkne: Inn gjennom de åpne vinduer skrallet det for full belg datidens trekkspill-hit «Livet på Finnskogen». Schönheyder bråstoppet, virret langsomt og rådvill med hodet et par ganger, hvorpå han resolutt grep vannkaraffelen, gikk med forbausende raske skritt bort til vinduet og helte alt vannet ut. Han må ha truffet helt presist, for belgen tømtes i et infernalsk toneskred hvor sikkert alle tangentene var i bønn. Professoren smilte lett brydd da vi klappet. Hans eneste applaus fra studentkullet 1936-38.

Professor Robert Kristensson var en høy, slank, blond svenske med Gösta Ekman-sjarm. Det varte mange forelesningstimer før jeg skjønnte hva han mente med «spannmål». Han hadde en typisk svensk, avmålt vennlighet som ikke tillot studentikos tilnærming, en kjølig og aristokratisk bedriftsøk.-foreleser, som aldri «dinglet med bena» ved kateteret, til det var han for korrekt.

Heller ikke husker jeg at han noen gang førte sine etiske synspunkter inn i sine forelesninger. Vi følte oss

som prøvekluter, og de ivrigste og glupeste av oss noterte flittig, slik at vi senere kunne lage våre egne kompendier som ble mangfoldiggjort på et nyinnkjøpt under av en Gestetner stensilmaskin med mye besvær og svertesøl. Vi savnet jo sårt relevante lærebøker, med unntagelse av (for meg) ugjennomtrengelig «Allgemeine Betriebswirtschaftslehre», Schmalenbachs Kontenrahmen og andre drepende kjedelige «neuzeitliche» tyske små lærebøker, bl.a. én i «Büureau-Technik» som begynte med «eine kurze Einführung, – die Füllfeder».

Mild, svensk kjølig vennlighet, elegant i sin fremtreden, uangripelig i sin faglige tyngde, men litt fjern, syntes jeg nok. Han innbød ikke til hjelpeløse betroelser om hvor lite vi fattet. Men Kristensson må ha fått en sterk fornemmelse av vår usikkerhet, og etter hvert mer uttalte bønn om håndfaste praktiske råd i faget, da det nærmet seg eksamen våren 1938. Da inviterte han oss i puljer, etter tur, hjem til sin knøttlille, moderne hybelleilighet, til en siste trim, etter som vi forsto. Vi forsøkte å artikulere vår nervøsitet nå foran eksamen, og han svarte med milde, filosofiske utlegninger om «fryktens vesen» og sannsynligvis botemidler mot vår engstelse. Den lille leiligheten var tilslutt skoddelagt av våre talløse sigaretter, den stadig brennende lille spritlampe i vår midte, ... sigarettenneren gikk tom for brennstoff, og vi vandret like tomme ut i den bergenske vårkvelden, tause og en smule vonbrotne. Jo, han var nok «Oxford».

Siste gang jeg møtte ham var på Festplassen i Bergen 9. april 1940 om morgenen. «Det här är fruktansvärd», hilste han og fôr med sin ferdigpakket koffert mot jernbanestasjonen og Stockholmstoget.

Han satte forøvrig et ordentlig støkk i oss noen dager før høyskolens offisielle åpning 7. september 1936, da han orienterte oss om hele prosedyren ved Haakon 7.s besøk om formiddagen: «Och herrerna møter själf-sagt i jackett!» Etter noen dager i dyp uvisshet, kom det kontraordre fra fungerende rektor, skoleinspektør Greve, som hadde forklart Kristensson på forståelig norsk at norske studenter anno 1936 ikke kunne forventes å være i besittelse av dette plagg

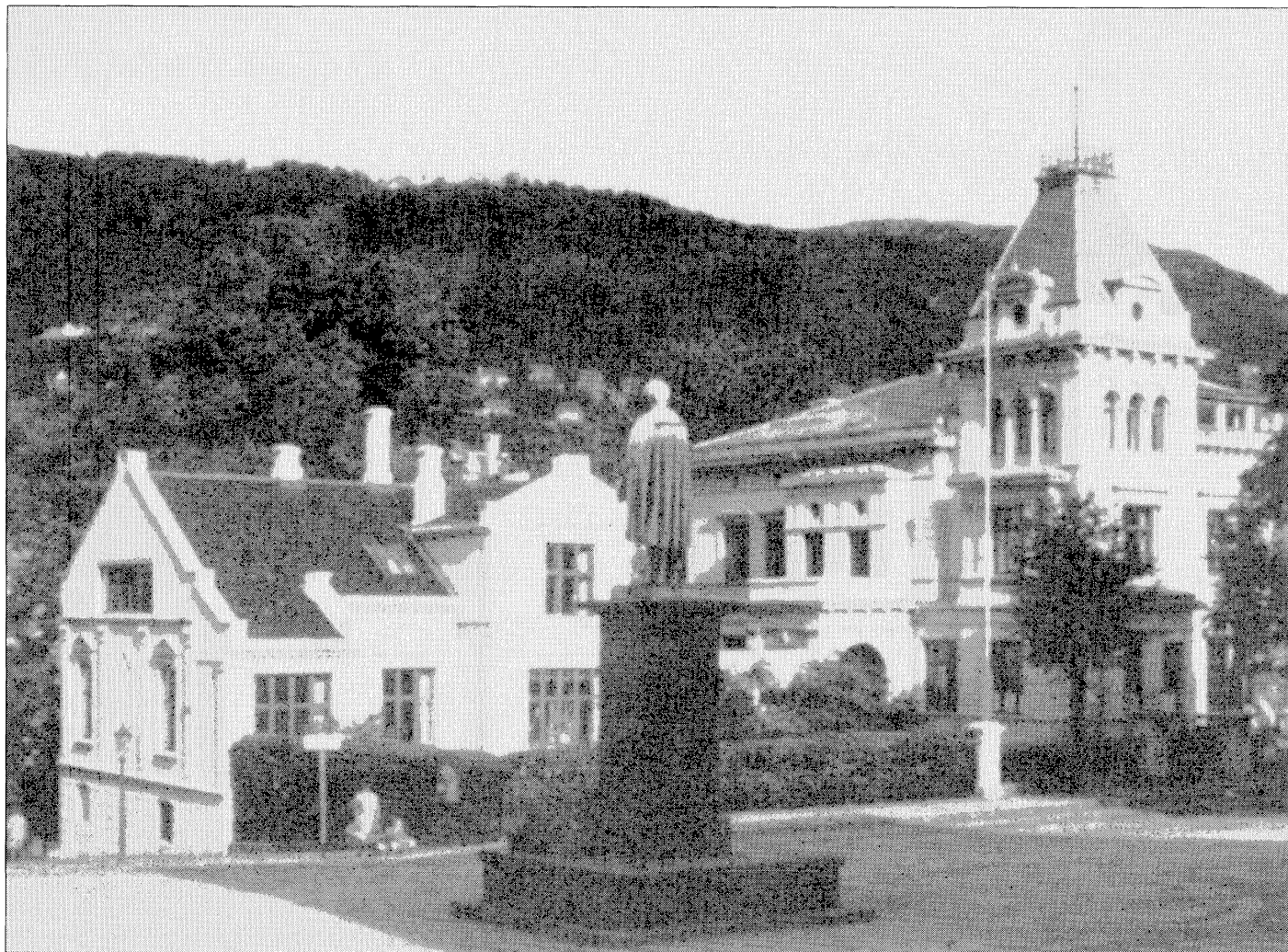
med tilhørende stripete bukser. Ved den norske banketten i Handelens og Sjøfartens hus om kvelden 7/9 ble smoking tolerert som studentantrekk blant «hermelinerna och pingvinerna».

Som Mykle, var vi også glad i Leiv Flydal, franskelektoren. Han var flink og ordnet en 6 ukers tur til Paris for oss 11 som hadde fransk. Et stramt og flott opplegg, med daglige forelesninger ved l'Ecole des Hautes Etudes Commerciales, ambassadebe-

søk, ekskursjoner, avisbesøk (Paris-Soir, champagne på takterrassen!), og Paris's severdigheter med Flydal som hyggelig og lommekjent guide.

Artikkelen om Mykle har som man ser fått minnene til å rase ut. De to årene i den Sundtske patrisiervilla på Muséplassen ga oss en sterk følelse av å være privilegerte i en nokså stagnert perkode. (De harde tredve-åra!)

Nei, nå får det være nok. Det jeg egentlig skulle ha sagt var at Mykle er helt uskyldig.

Den Sundtske patrisiervilla på Muséplassen

JENS CHRISTOPHER ANDVIG:

En makroøkonomisk prinsippdebatt

I det følgende gjengir *Sosialøkonomen* en debatt mellom Petter Jacob Bjerve og Ragnar Frisch. Bjerve var dengang finansminister i en regjering utgått fra Arbeiderpartiet. Frisch var ennå den akademisk ledende norske sosialøkonom.

Debatten ble holdt i en frisk tone. Trolig spilte den utenomfaglige bakgrunnen med til å drive opp temperaturen. Frisch var svært skuffet over at Arbeiderpartiet i 1962 hadde gått inn for at Norge skulle slutte seg til EF. Han hadde uttrykt sin skuffelse i sterke former. Bjerve var trolig på sin side nedslått over at Frisch hadde gått ut på en i hvert fall tilsynelatende usaklig måte. Formen hadde vært så sterk at Frisch hadde meldt seg utenfor det politisk gode selskap.

Debatten mellom Frisch og Bjerve hadde imidlertid bare indirekte med EF å gjøre. Forbindelsen lå der riktignok i at en EF-avtale i praksis ville binde Norge til å avstå fra en rekke direkte virkemidler som Frisch fortsatt trodde det kunne bli politisk aksept for å bruke. Hans makroøkonomiske planlegging forskning forutsatte dem.

Mer direkte kan vi se på debatten som et uttrykk for motsetningen mellom to strømninger i den norske makroøkonomiske debatten. Bjerve representerte her det som i lærebøkene har overlevd som et keynesiansk grunnsyn: Staten kunne langt på vei styre markedøkonomien gjennom et sett av indirekte virkemidler. Frisch stod for et syn som langt på vei alt er glemt: Det settet av virkemidler som en bandt seg til i tradisjonell keynesiansk (eller monetaristisk) makroøkonomisk analyse, var ikke tilstrekkelig til å nå de velferdsøkonomiske målene en hadde satt seg. Omfattende direkte planlegging var nødvendig. Keynesiansk økonomisk politikk basert på

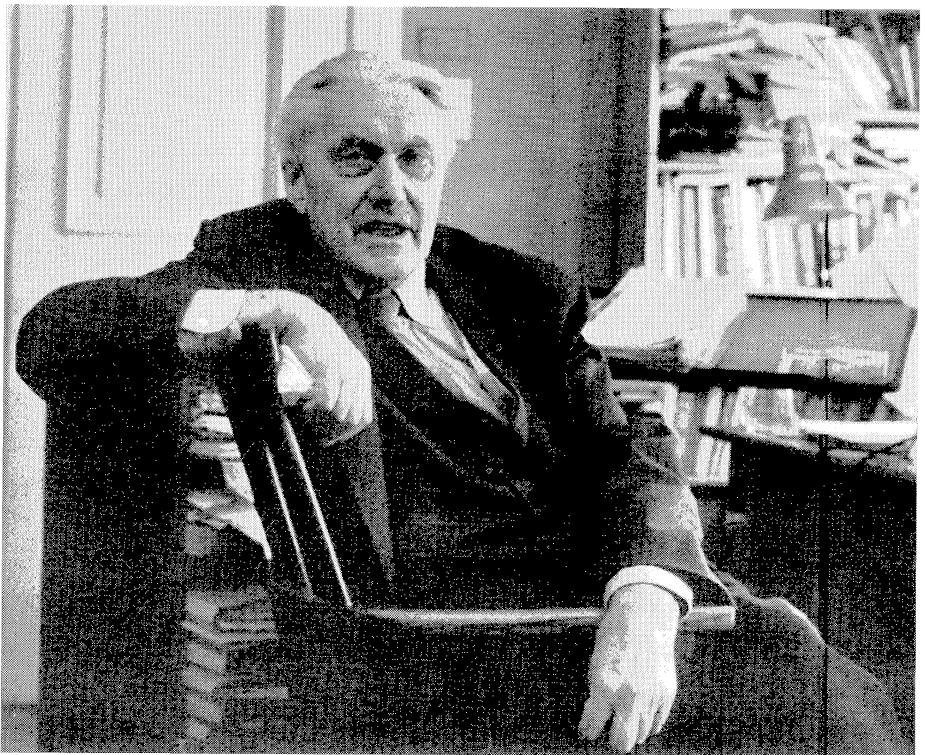
indirekte styring bygget på en fortieelse om at myndighetene ikke hadde virkemidler nok.

Frisch tenkte seg en slik direkte makroøkonomisk planlegging i to trinn. I den første skulle myndighetene stå helt fritt i hvilke institusjonelle spilleregler som skulle gjelde. En skulle bare maksimere et sett politisk gitte preferanser under de skranker realøkonomien satte. Det punktet en dermed beregnet seg fram til i *seleksjonsanalysen* skulle en så bevege seg mot gjennom *implementeringsanalysen* der en fastsatte spilleregler og verdier på de (tallrike) virkemidlene myndighetene hadde til sin disposisjon.

Gitt sitt tankeskjema var det klart at Frisch ikke hadde forbrutt seg mot sine egne sakelighetsnormer slik

Bjerve hevdet. De sterke utopiske og upraktisk dragene ved skjemaet koplet sammen med Frisch's emosjonelle språkbruk, gjorde det imidlertid rimelig av Bjerve å tolke ham som usakelig. I en annen sammenheng tolket den senere Nobelprisvinneren Maurice Allais Frisch på samme måten. Allais gikk imidlertid mer inn i substansen av Frisch's planleggingsskjema. Men det får bli en annen historie.

Her kan vi merke oss at den makroøkonomiske debatten i Norge var både annerledes og mer ildfull enn det som har overlevd i dagens lærebøker. Det tjener imidlertid aktørene til ære at de forble venner og ikke hadde problemer med å diskutere nye temaer på saklig vis.

Professor Ragnar Frisch. Foto: NTB

PRINSIPIELL DISKUSJON OM MAKROØKONOMISKE VIRKEMIDLER

Brev av 5. november 1962

fra finansminister Petter Jacob Bjerve
til professor Ragnar Frisch

«Kjære Ragnar,

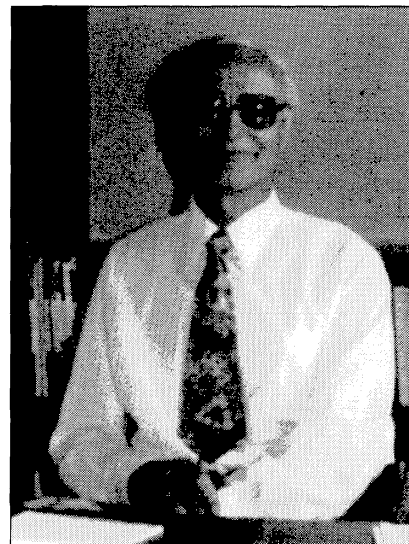
Tilfellelegvis har eg komme over eit forord til eit forelesingshefte om økonomisk planleggingsteori, datert 15. oktober 1962, der det er eit avsnitt som får meg til å sende deg eit par ord. Du seier her på side 2 flg.:

«Hvis en på forhånd begrenser utvalget av tillatte virkemidler til å gjelde bare skatte- og avgiftspolitikken, bevilgningspolitikken og penge- og kredittpolitikken, altså slike virkemidler som ikke avviker vesentlig fra systemet med den frie markedøkonomi, vil det være umulig å nå den optimale tidsform for den samfunnsøkonomiske konstellasjon som er funnet som løsning av seleksjonsproblemet.»

Her gjev du uttrykk for di tru. Andre kan ha ei anna tru. Ingen kan, iallfall ikkje enno, *prove* på vitenskapelig grunnlag at det du her seier held. Det er eit vonbrot for meg at forfattern av «Sak og vurdering» kan seie noko slikt utan samstundes å gjere leserane, dvs. i dette tilfelle studentane merksame på at dette er tru og ikkje vitenskap. Dette, reint bortsett frå at vi enno ikkje har analytiske hjelpemiddel som gjer det mogleg for oss å finne den optimale tidsforma.

Eg har no i 15 år stått nokså mye midt oppe i arbeidet med å legge opp økonomisk politikk og samstundes har eg etter fattig evne freista å halde meg mest mogleg a jour, både med utviklinga innanfor planleggingsteorien og med utviklinga i det statistiske kjennskapet til vår økonomi. Dei røynsleane eg har hatt, har ført meg til den konklusjon at minimumsfaktorane når det gjeld å legge opp ein god økonomisk politikk i dag, *ikkje* først og fremst ligg i at vi har for få og dårlege økonomiske virkemiddel. Alvorlegare er det at vi enno diverre veit alt for lite om korleis økonomien vår fungerer og

Petter Jakob Bjerve ble cand. oecon 1941 og dr. philos i Oslo 1962. Han var univ.stip. i sosialøkonomi 1945–49 og byråsjef i Finansdepartementet 1945–47. Direktør i Statistisk Sentralbyrå 1949–1980. Visiting prof. ved Stanford University, California 1954–55. Finansminister 1960–63. Han har vært rådgiver i økonomiske og statistiske spørsmål i en rekke utviklingsland.

om korleis vi analytisk skal kunne finne fram til det du kaller den optimale tidsforma, og at vanskan med å få gjennomført den politikken ein meiner er best ofte er store, for ikkje å seie uoverkomelege, av administrative og politiske grunnar. Det er klårt at dersom kjennskapen til vår økonomi hadde vore betre, og dersom vi hadde metodar til å finne den optimale tidsforma som var slik at jamvel politikerane kunne bli overtydd, ville truleg dei administrative og politiske problema vorte mindre. Men slik er det no ein gong ikkje. Politikarane har ikkje så lett for å akseptere dei konklusjonane som økonomar kjem fram til på grunnlag av dei tankeredskap som dei no rår over og det kjennskap til økonomien som foreligg. Når dessutan ein verdskjend professor i sosialøkonomi kan skrive noko så subjektivt og dårleg vitenskapelig fundert som det du skriv i forordet (og ved fleire høve i fellesmarknadsdebatten), verkar ikkje det til å skape tillit til sosialøkonoma- ne og deira råd.

Dette fører meg over på neste punkt, nemleg det biletet du nyttar. Eg trur vi like godt kan seie at dersom skipet manglar radar, radiokryssspeiling og andre verkeleg effektive analytiske hjelpemiddel (for vi må vel vere samde om at den økonomiske vitenskapen enno står på eit særst primitivt stadium trass i det banebrytande

arbeidet ditt), dersom kapteinen vidare manglar eit nøyaktig kart og dersom han dessutan må gje sine ordrar til rommannen på grunnlag av innblanding frå 14 medoffiserar og er utsett for press frå 150 passasjerar, ville det vel ikkje hjelpe stort å ha det mest moderne utstyr for styring av båten. Ein kan like godt tale om tenkemiddelsvak økonomifinstyring som virkemiddelsvak økonomifintenkning. I det minste skulle ein etter mi meining vere varsam med å nytte uttrykk som «tilsnikelse» i denne samanhengen.

...

Med dei beste helsingar,
din
Petter Jakob Bjerve»

Brev av 9. november 1962
fra R.F. til P.J.B.

«Kjære Petter Jacob,

Takk for ditt brev av 5. november.

Du siterer følgende avsnitt fra mitt forord av 15. oktober 1962 til forelesninger om planleggingsteori:

«Hvis en på forhånd begrenser utvalget av tillatte virkemidler til å gjelde bare skatte- og avgiftspolitikken, bevilgningspolitikken og penge- og kredittpolitikken, altså slike virkemidler som ikke avviker

vesentlig fra systemet med den frie markedsøkonomi, vil det være umulig å nå den optimale tidsform for den samfunnsøkonomiske konstellasjon som er funnet som løsning av seleksjonsproblemet.»

Du kommenterer dette ved å si: «Her gjev du uttrykk for di tru. Andre kan ha ei anna tru.»

Nei. Din kommentar er en fundamental misforståelse. Det er en fundamental misforståelse som du og tusenvis av andre politikere i de vestlige demokratier gjør seg skyldig i. Det er nettopp denne misforståelsen som er en av de vesentligste grunner til at en virkelig høy og vedholdende økonomisk vekst i Vesten (jmført med Østen) ulykkeligvis ser ut til å være dømt til å forbli i kategorien drømmetenking, og derfor ulykkeligvis ser ut til å skulle bli Vestens bane.

I parentes bemerket er denne misforståelsen også en av de vesentligste grunner til at mange av Vestens politikere (og avisredaktører) kan komme i affekt over noe som de tror er «subjektivitet» hos enkelte sosialøkonomiske vitenskapsmenn.

Det jeg sa i det siterte avsnittet av forordet *er ikke noe som er gjenstand for tro eller ikke tro*, men er bare en anvendelse av et generelt matematisk prinsipp. Nemlig det som sier at hvis man maksimerer en funksjon med visse betingelser (her: den betingelse at visse virkemidler ikke skal være tillatt) vil man *aldri* kunne nå et høyere maksimum enn hvis disse betingelser *tas vekk*. Og i nesten alle praktiske tilfeller vil det maksimum som nås uten betingelser bli *effektivt større enn* det som nås med betingelser, fordi det bare vil være en ren tilfeldighet («sannsynlighet av mål null») hvis det under maksimeringsprosessen skulle vise seg at de angjeldende betingelser er *overflødige* for problemstillingen.

Den misforståelsen det her er tale om er av samme karakter som – men ligger på et høyere plan enn – den misforståelsen at det går an gjennomgående å øke et budsjetts utgiftsside og gjennomgående minske dets inntektsside samtidig som en øker budsjettoverskuddet.

Det kan nok fremdeles være noen som har «en annen tro» om dette. Men den troen er meget dårlig fundert.

Hjertelig hilsen

din

Ragnar Frisch

Brev av 19. november 1962
fra P.J.B. til R.F.

«Kjære Ragnar,

...

Elles vil eg berre føye til at etter mi meining kan ikkje valet av virkemiddel lausrivast frå spørsmålet om å finne den optimale tidsform. For folk flest er det ikkje det same om vi til dømes har matvarerasjonering eller ikkje. Rasjoneringa er i seg sjølv ei ulempe. Dei økonomiske virkemidla må vel med andre ord på eit eller anna vis gå inn i velferdsfunksjonen. Dette er ein av grunnane til at sitatet frå side 2 i forordet må tolkast som ikkje berre ein matematisk, men ein i høg grad politisk konklusjon. Ein påstand om at det går an å auke utgiftene, minske inntektene og samstundes auke overskottet på statsbudsjettet, kan ein rydde av vegen ved å vise til at han står i strid med ei definisjonslikning, men påstanden din i forordet, let seg ikkje prove på logisk grunnlag aleine.

Hjarteleg helsing,
din

Petter Jakob Bjerve»

Brev av 20. november 1962
fra R.F. til P.J.B.

«Kjære Petter Jakob,

Takk for ditt brev av 19. november 1962.

Sluttsetningen din der viser at du fremdeles ikke har forstått det prinsippet det er tale om.

Selvsagt er valget av virkemidler et politisk spørsmål. Men det har ingen ting å gjøre med hva jeg sa i forordet.

Den store og alminnelig utbredte misforståelsen er at hvis man *uteluk-*

ker visse slags virkemidler som man av en eller annen grunn ikke liker, så tror man at man *likevel* kan nå like høyt opp til å realisere det ønskemålet man har satt seg, som man ville kunne nå hvis man *ikke* hadde utelukket disse virkemidlene.

Det er dette som er den store (og for Vesten skjebnesvangre) misforståelsen. Hvis man av politiske grunner ikke vil akseptere visse virkemidler, så er man nødt til å *ta de konsekvenser* som derav følger. Men det er dette man ikke vil. Man *vil ikke* ta konsekvensene. Det er derfor sammenligningen med dem som ønsker å øke budsjettets utgiftsside og minske dets inntektsside og *samtidig* øke budsjettoverskuddet er helt treffende.

Som sosialøkonom foreskriver jeg ikke visse virkemidler. Jeg bare sier at hvis politikerne *ønsker* å bruke et meget snevert utvalg av virkemidler, *så må de ta konsekvensene av det*. Og konsekvensene er det som er sagt i forordet, nemlig at man da ikke vil kunne nå en så høy økonomisk vekstrate som den som er angitt ved løsningen av seleksjonsproblemet (der man *ikke* er begrenset ved det snevre utvalg av virkemidler).

At jeg som borger også har nokså bestemte meninger om hvilke virkemidler som «bør» være tillatt, er en helt annen sak.

Det blir stadig mer og mer tydelig hvor nødvendig det er at hele dette spørsmålet i sin fulle bredde blir bragt frem for studentene. Det bør skje i et Instituttmemorandum hvor vi tar med større eller mindre deler av vår korrespondanse.

Foreløbig er mitt neste innlegg dette: Les avsnittet «Selection and Implementation» p. 266-267 i «Preface to the Oslo Channel Model» i «Europe's Future in Figures», Amsterdam 1962. Særtrykk er vedlagt.

Hjertelig hilsen
Ragnar Frisch»

Finansminister Petter Jakob Bjerve meddelte 26. november 1962 muntlig at han ikke hadde tid til å fortsette diskusjonen.

Donella H. Meadows, Denis L. Meadows og Jørgen Randers: BEYOND THE LIMITS

Chelsea Green Publishing Company, Post Mills, Vermont, 1992.

Norsk utgave: *Over grensen*, Cappelen, 1992.

If I may mention one thing that I have tried to bring out, it is that the subject of long-range development deserves the attention of economic theorists as much as does the worn field of demand curves. T. Haavelmo (1964)

Beyond the Limits dreier seg om et ytterst viktig emne, nemlig det globale menneskesamfunns muligheter og evne til å overleve på lang sikt, klemte mellom befolkningsvekst, ikke-fornybare ressurser og forurensning. Det er vanskelig å navngi en økonomisk problemstilling som kan sies å være viktigere enn dette. Brundtlandkommisjonens «bærekraftighet» er relevant også for disse forfatterne: tidsperspektivet er lengre enn for Kommisjonen, men institusjonelle forhold omkring global politikk og ulikhetene i verdenssamfunnet er helt undertrykt. Den underliggende problemstillingen er ikke ny: Mulighetene for vekst på lang sikt og betydningen av å konservere knappe ressurser var tema i fagøkonomiske kretser og tidsskrifter både i forrige århundre og i begynnelsen av dette. I tidlig etterkrigstid skrev Trygve Haavelmo boka sitert ovenfor, et bidrag som da det første gang utkom i 1954, langt fra fikk den oppmerksomhet det fortjente. Haavelmos utsagn fra 40 år tilbake er neppe mindre korrekt i dag (mens antall økonometrikere som studerer etterspørselskurver er mangdoblet).

Som en påminning om viktige problemstillinger kan boka ha sin største misjon. Noe bidrag til å analysere dem på et økonomisk-teoretisk grunnlag kan den ikke sies å gi. Det er riktignok en pretensjon i boka om noe slikt, med den retter seg i hovedsak mot andre lesere enn økonomer som er interessert i grenser for framtidig vekst. Men også for den nevnte gruppen kan boka ha verdi som en spore

til å fundere over hva økonomer kan bidra med til de fundamentale problemstillinger boka dreier seg om. Det er fristende, men for lettvinnt å avvise boka som useriøs.

Beyond the Limits er en direkte oppfølger av *Limits to Growth* av de samme forfattere. Den ble publisert i 1972 og fikk stor publisitet med sitt computerbaserte budskap om en global ressurskrise som ville få vekst og menneskelig sivilisasjon til å stoppe opp få tiår fram i tid. *Limits to Growth* fikk gjennomgående en meget kritisk vurdering i økonomiske fagtidsskrifter, men en kan ikke se bort fra at den har hatt en positiv misjon ved å ha ansjert seg for å påvise at boka ikke bygde på brukbare økonomisk-teoretiske resonnementer (f.eks. W. Nordhaus, W. Beckerman, R. Solow), til å ta problemstillingene på alvor. Boka kan ha spilt en rolle for folkelige og politiske strømninger som ville ha miljø- og naturvern høyere opp på den politiske dagsorden, og som ønsket en lavere økonomisk vekst. (De lyktes i det første, mens andre krefter tok seg av det siste.)

Hva som har fått forfatterne av *Limits to Growth* til å samles på et stille sted i New England for å lage en ny og bedre *Limits to Growth* er noe uklart. *Beyond the Limits* inneholder forbausende lite utover en oppdatering av de «stylized facts» som forfatterne illustrerer sine beregninger med (når en ser bort fra den omfattende «innpakningen» av pretensiøs, svulmende og til dels sentimental ordbruk som boka leveres

med). Regnemodellen som brukes i de 14 scenariene som framkommer ved å variere parametre i modellen, og som presenteres i like mange grafer i boka, er ikke bare basert på modellen fra 1972, det er den samme modellen! Modellens innhold er utførlig omtalt, men de egentlige sammenhenger er undertrykt i presentasjonen. Vi får vite at den inneholder 225 variable og har en tidsoppløsning på 6 måneder. Modellen ser ut til å være helt rekursiv med en kompleks dynamisk og lite gjennomskuelig struktur. Dagens versjon av modellen er endret fra 1972 i noen få likninger (av tekniske grunner), og den datamessige oppdatering har medført at 7 (!) parametre er endret. Hvor mange parametre modellen i alt inneholder, framgår ikke.

Modellen synes å ha liten tilknytning til de begreper som vanligvis brukes ved modellering av utvikling på lang sikt. Den er nærmere å karakterisere som et stort illustrerende regneeksempel enn en kalibrert modell. Modellen er som det framgår av antall variable, svært aggregert; det er f.eks. ingen regional eller annen oppdeling av det globale samfunn. Vekstbegrensningene som forfatterne er opptatt av, er knappheten på ikke-fornybare ressurser og akkumuleringen av ikke-nedbrytbart avfall. Modellen har én abstrahert variabel som representerer ikke-fornybare ressurser og én abstrahert forurensning. Vel kjent fra mange makroorienterte arbeider etter 1973 er det at en ikke-fornybar ressurs, f.eks. olje, under visse forutsetninger om substitusjonsmuligheter, skalaegenskaper og teknologisk utvikling vil tvinge en makroproduktfunksjon nedover; under andre forutsetninger om de samme forholdene vil produktfunksjonen til late langsiktig vekst. Hva som er «riktig» av disse to alternativene, er et ikke-trivielt empirisk spørsmål der framtidig teknologisk utvikling vil spille stor rolle for svaret. Det er lite som tyder på at forfatterne har reflektert over dette knivseggsksmaet i modelleringen, f.eks. ved å finne hva teknologisk utvikling må være for å gi bærekraftighet på lang sikt.

Forfatterens forutsetninger om teknologiske muligheter versus endelige ressursbeholdninger og søppeldepotier er bare implisitt presentert gjennom scenariene. «Industrial output» i verden, som er en av modellens sentrale variable, topper seg og går raskt nedover fra et tidspunkt mellom 2020 og 2050 i de fleste scenariene, og andre indikatorer følger et liknende mønster. Ifølge forfatterne er det dermed vist at et global samfunn med ikke-negativ økonomisk vekst har kort tid igjen, og de hevder at dette er et robust resultat. Denne konklusjonen er kanskje nærliggende for forfatterne, men den er helt uberettiget. Det kan selvfølgelig vise seg å være korrekt at kulminasjonen i den verdenøkonomiske utvikling er like nær som våre framtidige pensjonsutbetalinger, men resonnementet og modellberegningene mangler overbevisningskraft. Der hvor forfatterne skisserer scenarioer som tilsynelatende gir bærekraftighet, lurer de leseren: Den globale undergang kommer likevel, men først utenfor skalaen i diagrammene, dvs. etter 2100.

Forfatterens teoretiske funderinger kretser mye omkring eksponensiell vekst som en drivkraft i seg selv: «Exponential growth is the driving force causing the human economy to approach the physical limits of the earth. It is culturally ingrained and structurally inherent in the global system». Denne «drivkraften» av noe obskur natur knytter seg først og fremst til de to nøkkelvariablene i modellen: «population» og «industrial capital». Det er ingen referanse til Malthus, og han bør heller ikke tillegges ansvaret for altfor primitive resonnementer omkring befolkningsutvikling: «It is almost inconceivable how writers up to the present day have been able to reduce his [Malthus] brilliant example of stringent, abstract reasoning to that of a cheap prognosis that population would increase in geometric progression!» (Haavelmo, 1964, s. 8)

Forfatterne har naturligvis et viktig poeng når de peker på at små vekstrater gir store virkninger når tidshorisonten er lang. Men denne inn-

sikten er ikke original. («Mange bekker små gjøre en stor å», som det het den gangen sparebankene lånte ut sparebøsser.) Den blir dessuten en mager spiker å koke suppe på. En annen tilnærming til global krise i det neste århundret, som i høy grad gjør bruk av de samme vekstrater for befolkning, er historikeren Paul Kennedys monumentale og langt mer nøkterne *Preparing for the Twenty-First Century* (Kennedy, 1993). Her er krisebildet ikke så mye knyttet til at teknologien ikke holder tritt med befolkningsveksten, som til at befolkningsvekst og teknologiutvikling finner sted i helt ulike segmenter i verdenssamfunnet, momenter som forsvinner helt i det aggregerte verdensbildet i *Beyond the Limits*.

En interessant og leseverdig del i boka er kapittel 5, *Back from beyond the Limits: The Ozone Story*. Det handler om KFK-stoffene som ble syntetisert før annen verdenskrig og fikk en dramatisk produksjonsvekst etter 1960. Den skadelig virkning på ozonlaget ble først oppdaget henimot midten av 1970-årene. Det er utvilsomt en interessant og lærerik historie om forholdet mellom produksjonssystemet og det globale miljø. Kapitlet er ikke uten momenter som gir forhåpninger om at globale miljøutfordringer kan takles.

Det er svært få med utgangspunkt i et økonomisk-teoretisk miljø som har gitt seg i kast med empiriske analyser av de globale vekstmuligheter på riktig lang sikt. Stort sett er det nok en allmenn oppfatning at det er mer tid til å områ seg på enn forfatterne av *Beyond the Limits* antar. Drivhusproblemet har generert en stor litteratur knyttet til en selv pålagt begrensning i bruk av fossile brensler som en «grense for vekst». En sentral bidragsyter til denne litteraturen, William Nordhaus, går et skritt lenger i Nordhaus (1992). Med referanse til *Beyond the Limits* gjør han et epokegjørende forsøk på å estimere den vekstbegrensende virkning på lang sikt av de endelige ressursbeholdninger av flere av jordas primærressurser. Nordhaus er omstridt i drivhusdebatten og blir det kanskje ikke

mindre her, men demonstrerer likevel mulighetene for å gi miljø- og ressursproblemene en adekvat tidsdimensjon uten å miste det empiriske fotfestet.

Diskusjonen av de valg det globale samfunn står overfor, får i *Beyond the Limits* et trekk en ofte finner i «scenarielitteratur», at det er nå eller aldri det gjelder. Det er også en svært apokalyptisk tone over diskusjonen av valgmulighetene. Den ene veien (den brede) leder til kollaps og fordervelse, den andre (den smale) leder mot en «desirable, sufficient, equitable, and sustainable future»! Kan valget gjøres klarere?

Det er mulig jeg nå har kommet i fare for å kommentere innpakningen mer enn innholdet, det er ikke lett å skille her. Boka er dedisert til Aurelio Peccei, en italiensk industrialist og grunnlegger av Romaklubben som var sponsor for *Limits to Growth*. Han er sitert foran kapittel 1 med den rette tone av dyp innsikt: «The future is no longer what it was thought to be» På forsiden av omslaget siteres en mann ved navn Barry Lopez: «*Beyond the Limits* is a book of stunning intelligence». Boka gir lite grunnlag for å si det samme om Barry Lopez.

REFERENSER:

- Haavelmo, Trygve: *A Study in the Theory of Economic Evolution*. Amsterdam: North-Holland. Third Edition, 1964.
Kennedy, Paul: *Preparing for the Twenty-First Century*. New York: Random House, 1993.
Nordhaus, William D.: *Lethal Model 2: The Limits to Growth Revisited*. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, 1992, 1-59.

Olav Bjerkholt
Statistisk sentralbyrå

Peder Martin Lysestøl: HUSHOLDETS POLITISKE ØKONOMI

Universitetsforlaget, 1992, 248 s.,
kr. 249,-

Økonomi og sosiologi?

Jeg gir min tilslutning til Torunn Bragstads anmeldelse (1993) med unntak av første setning: «Takk til

Peder Martin Lysestøl for denne boka!»

Den amerikanske økonomen Due-senberry skal ha sagt: «Economics is all about how people make choices. Sociology is about why there isn't any choice to be made.» Et gjennomgangstema hos Lysestøl er at folk ikke har noe valg. Som eksempel kan vises til s.107: «I motsetning til disse teoriene vil jeg legge avgjørende vekt på forhold på markedet. Det er her de viktigste av de beslutningene som bestemmer husholdenes «valg» blir tatt. For de fleste kvinner er det *ufriheten* som har vært det typiske. De har vært bundet til husarbeid på grunn av store reproduksjonsoppgaver, familietradisjoner og mangel på arbeidsplasser. Lavere barnetall, økt kjøpekraft og kraftig øking i etterspørselen etter arbeidskraft har gjort det mulig for dem å komme seg ut av det gamle mønsteret, så preget av patriarkalske tradisjoner.»

Ut fra gjennomgangen har jeg funnet at boka har feil tittel. Den handler om «Husholdets historiske utvikling i et feministisk marxistisk perspektiv», og «Husholdets politiske sosiologi» ville vært mer dekkende for hovedperspektivet.

Ettersom jeg deler Lysestøls bekymring for utviklingen i familiemønsteret og i barns oppvekstvilkår, og ettersom jeg også mener at å se bort fra produksjon i husholdet ofte representerer en overforenkling i sosialøkonomiske modeller, ser jeg forfatterens gode intensjoner med å skrive boka. Men gode intensjoner er ikke nok! Av en bok om husholdets økonomi forventer jeg en mer dekkende framstilling av økonomisk teori med en drøfting av hvilke kjønn som råder over hvilke ressurser (formue, inntekt, overføringer, pensjonsrettigheter) til hvilke formål. Jeg savner en nyansert drøfting av når og hvorfor økonomiske valgmodeller er urealistiske og hvilke former for markedssvikt en står overfor på dette feltet.

Boka gjennomsyres av at forfatteren har blitt bevisst kvinners innsats i ubetalt arbeid i familiene, og ønsker å formidle dette. Bevisstgjøringen har skjedd gjennom kontakt med

mange kvinner, bl.a. Marilyn Waring, forfatter av «If Women Counted».

I innledningen har boka en interessant drøfting av begrepene familie og hushold. Foruten andre begrepsavklaringer inneholder første del en beskrivelse av husholdets historiske utvikling fra det førindustrielle storhusholdet til dagens husholdningsmønster i Norge.

Teorier om årsakene til de store endringene i husholdene presenteres i kap. 3. Karakteristisk for kapittelet er at det i større grad karakteriserer intensjonene bak utsagn enn implikasjonene av utsagn. Et eksempel fra s.74: «Når tidligere stortingsmann for Kristelig Folkeparti, Kåre Kristiansen, offentlig spør om familiens «naturbestemte funksjon» er truet, og når han hevder at «et flertall av hushold egentlig – om de sto fritt økonomisk sett – ville velge at den ene ektefelle ble hjemme og tok ansvaret for mindreårige barn» (Adresseavisen 20.1.91), er det nettopp hans kristne overbevisning som taler. Han bygger ikke på noen kritisk analyse av historiske og samfunnsmessige prosesser. Men dogmet om kjernefamilien som den naturgitte familieform blir stadig vanskeligere å forsvare jo mer denne formen svekkes i praksis.»

«Det nyklassiske husholdet» presenteres med utgangspunkt i Marilyn Waring's kritikk, og med utgangspunkt i det eneste av Gary S. Beckers arbeider som Waring refererer, nemlig «A Treatise on the Family». Lysestøl vektlegger flere forhold ved «Chicagoskolen», blant annet, s. 76:

«A. Husholdene ter seg som små bedrifter.» «B. Handlingene til personene i husholdningene kan sammenlignes med handlingene til bedriftseierne.» s.77: «Becker forutsetter så at husholdet maksimerer produksjonen.»

Framstillingen veksler mellom sitater av Becker og kommentarer fra Lysestøl, som eksempel kan nevnes fra s. 78: «På spørsmålet om hvorfor folk får færre barn, svarer Becker: 'Jeg tror at økingen i kvinners inntjeningssevne i de utviklede landa de siste hundre år er hovedårsaken til nedgangen i fruktbarhet.' Når kvinner kan velge mellom å få barn og å stå i lønnsarbeid, velger de mer lønnsarbeid. Det å få barn blir et for stort offer! Teorien om Det økonomiske menneske finner svar på de mest intime menneskelige spørsmål ved et enkelt «tap-nytte»-skjema.»

Lysestøls framstillingsform gjør det umulig å forstå hva «The New Home Economics» (NHE) kan belyse. Ellers refererer Lysestøl ingen andre sentrale forfattere/arbeider innenfor NHE, men han refererer to andre arbeider fra NHE, deriblant en artikkel av undertegnede (Dale Titlestad, 1984). Her har Lysestøl valgt ut en enkeltstående kommentar, som han gjør et stort poeng av. Dersom Lysestøl har misforstått sine andre referanser på samme måte, er boka verdiløs. Ettersom jeg ikke har så mange av hans andre referanser i bokhylla, har jeg ikke mulighet til å sjekke dette på en representativ måte.

Videre i kapittel 3 avviser forfatteren den borgerlige feminismens forståelse av husholdet, før han bekjenner seg som tilhenger av den feministiske marxismen og dens forståelse av utviklingen i husholdet i fire faser. Det er disse fire fasene som ligger til grunn for beskrivelsen i kapittel 2.

I kapittel 4 om husholdets samfunnsøkonomiske rolle tar Lysestøl utgangspunkt i gjeldskrisen i Norge i 1991, som fallet i markedsrenten siden 1992 har redusert. Her presenteres bl.a. fragmenter av tradisjonell sosialøkonomisk teori om husholdet, hvor husholdet er en forbrukssektor uten produksjon, samt individets valg

mellom arbeid og fritid. I avsnittet «Når lønnsøkning fører til ønske om å arbeide mindre» på s. 108 bruker Lysestøl et empirisk resultat av Anders Klevmarken, som forkaster hypotesen om at arbeidstilbudet øker med stigende timelønn, til å trekke følgende konklusjon: «Det er liten tvil om at undersøkelser som denne, gjør det vanskelig å forsvare den tradisjonelle teorien som går ut på at det er en positiv sammenheng mellom lønnsvekst og arbeidstilbud. En viktig grunn til at Becker og tilhengere ser ut til å trekke feilaktige konklusjoner, er etter min mening at utgangspunktet deres langt på vei er en teoretisk konstruksjon, som stemmer dårlig med den virkelige verden».

Framstillingen på dette punkt viser at forfatteren ikke er klar over at virkningen av lønnsøkninger kan dekomponeres i en effekt av relativ lønnsøkning som tilsier økt arbeidstilbud, og en motvirkende effekt av økt totalinntekt som tilsier økt fritid, og at det er et empirisk spørsmål hvilken som er sterkst. I Klevmarkens studie var inntektsvirkningen på arbeidstilbudet sterkst. Tatt i betraktning at denne typen analyse inngår i ethvert innføringskurs i arbeidsmarkedsøkonomi, kan en spørre seg hvem forlaget har brukt som konsulent når en slik misforståelse mht. økonomisk teori ikke ble rettet. Denne type substitusjonseffekter og inntektseffekter er heller ikke forsøkt brukt til å tolke den historiske utviklingen i arbeidsmønsteret i husholdene, noe som ville være nærliggende i en økonomisk analyse av en periode med økonomisk vekst.

Kap. 5 om hushold i forandring beskriver nedgangen i husholdningsstørrelse over tid, samt den kjønnsmessige arbeidsdelingen av ulike former for arbeid basert på tidsnyttingsstudier. Blant de samfunnsøkonomiske konsekvensene av at husholdet har blitt mindre nevner forfatteren energisløsing, og at husholdningene bruker over 30% av det samlede elektrisitetsforbruket. Han anslår en effektivitetsgevinst på 5% eller fire Altakraftverk om 136 000 hushold med en voksen organiserer seg i 34 000 kollektive hushold. Kapittelet

inneholder også en beskrivelse av et flerfamiliekollektiv i Trondheim som forfatteren mener er et godt sted for barn å vokse opp og en god løsning mht. å redusere kvinners husarbeid.

I kapittel 6 drøfter forfatteren hvorfor husholdsarbeid ikke er med i bruttonasjonalproduktet (BNP), og hvordan det kan inkluderes. Han konkluderer med at han selv mener at husholdsarbeid ikke bør tas med i BNP, men det er vanskelig å få tak i begrunnelsen.

Siste kapittel om framtidshusholdet inneholder først et sammendrag av tidligere kapitler, deretter avsnittet Hvor går dagens hushold? Etter å ha beskrevet flere utviklingsmuligheter avrunder forfatteren med avsnittet «Om vi kunne frigjøre oss fra markedet» hvor han til slutt stiller spørsmålet Hva slags hushold vil vi ha?

Jeg synes det er upedagogisk av forfatteren at han kritiserer sosialøkonomikken sterkt for å glemme at det skjer produksjon (og ikke bare forbruk) i husholdet, samtidig som han fraskriver enhver interesse fra den eneste retningen (NHE) som tar med ubetalt husholdsarbeid i de økonomiske modellene.

Kristin Dale
Agder Distriktshøgskole

REFERANSER:

- Becker, Gary S.: *Treatise on the Family*, Harvard Univ. Press, London 1981.
Bragstad, Torunn: Peder Martin Lysestøl: Husholdets politiske økonomi, *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1993, s.375-376.
Dale Titlestad, Kristin: Arbeidsdelingen i familien En økonomisk modell for en topersonshusholdning, i T.Rødseth og K.D. Titlestad *Kvinner i arbeid*, Universitetsforlaget, 1984, s.35-52.
Waring, Marilyn: *If Women Counted*, Macmillan, London 1989.

Odd Aukrust: I SOSIALØKONOMIENS TJENESTE

Statistisk Sentralbyrå, 1993. 64 sider.

I forordet til denne lille boken understreker Odd Aukrust at den ikke

er en memoarbok i vanlig forstand; den er historien om faglige problemer som har opptatt ham, og om kolleger han har møtt og samarbeidet med. Han forteller om sitt liv som sosialøkonom, fra han bestemte seg til at det var det han ville bli, til han står foran ryddingen av sitt kontor i Byrået. Slike bøker er sjelden vare, og denne boken burde appellere til mange lesere som synes det er interessant å lese om fagets og profesjonens historie.

Aukrusts beslutning om å velge økonomistudiet ble truffet via en rekke beslutninger om hva han ikke hadde lyst til å studere – det er mange som er blitt økonomer på den måten. Men i Aukrusts tilfelle er det et morsomt poeng at valget av sosialøkonomi ble avgjort av at han i 1934 leste stortingsproposisjonen om lov om økonomisk embedseksamen ved Universitetet i Oslo. Dette var noe for ham, og han rakk å ta eksamen i 1941, like før krigen satte en stopper for regelmessige universitetsstudier. Studietiden hører vi ellers lite om; Aukrust er mer opptatt av sitt yrkesaktive økonomliv.

Aukrusts første betydningsfulle innsats som økonom var boken *Hva krigen kostet Norge*, som han skrev sammen med Petter Jakob Bjerve, og som utkom i 1945. Dette var starten på en aktiv rolle som deltaker i den økonomisk-politiske debatt. Fra 1949 finner vi ham i Statistisk Sentralbyrå, som skulle bli hans permanente arbeidsplass. Her fikk han i oppdrag å lede arbeidet med å utvikle et nasjonalregnskap for Norge. Han forteller levende og interessant både om dette og om sitt senere arbeid som forskningssjef i byrået. Av særlig interesse er beretningen om hans arbeid med konjunkturproblemene og aktiviteten i det såkalte tekniske beregningsutvalget der han i samarbeid med Fritz Holte og Gerhard Stoltz utviklet det som etterhvert ble kjent som den skandinaviske inflasjonsmodellen. Han forteller også om sitt arbeid med å studere kildene til økonomisk vekst og om engasjement i forurensningsproblemene. Alt i alt gir boken et bilde av en økonom som

har latt sin aktivitet styre av hva han har ansett for å være store og viktige problemer, og som har gitt betydningsfulle bidrag både til vår faktiske kunnskap om hvordan økonomien fungerer, og til vår forståelse av hvordan vi kan få den til å fungere bedre.

Boken åpner med et sitat fra Kjell Aukrust: «Bror min leste bøker frivillig.» Jeg tipper at mange økonomer vil følge i hans fotspor med denne boken.

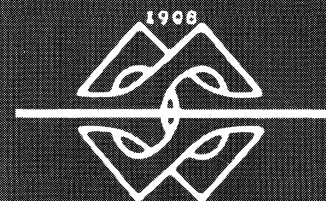
*Agnar Sandmo
Norges Handelshøyskole*

FORSKERPRIS til Norsk Sosialøkonom

Stipendiat Lars-Erik Borge. Universitetet i Trondheim, har fått Wicksells forskerpris til beste yngre forsker på årsmøtet i European Public Choice Society. Foreningen samler europeiske forskere, sosialøkonomer og statsvitere, som studerer politiske beslutninger og offentlig sektor. Wicksells forskerpris utdeles til den beste analyse som presenteres av forsker under 30 år. Prisen er gitt for en artikkel om norske kommuners avgiftspolitik. Her behandler Lars-Erik Borge økonomiske og politiske faktorer som kan forklare variasjonen i kommunenes avgiftsnivå.

*Lars-Erik Borge arbeider ved
Institutt for sosialøkonomi, Universitetet i Trondheim,
hvor han er med i en forskergruppe som studerer
norske kommuners ressursbruk,
Forskningen finansieres av Norges Forskningsråd
med støtte fra Kommunaldepartementet og
Kommunenes Sentralforbund.*

Redaktør:
Rolf J. Brunstad

Redaksjon:
Fredrik Carlsen
Tor Arnt Johnsen
Kjell G. Salvanes
Birger Vikøren
Jon Vislie
Ans. bakanmeldelser:
Tore Nilssen
Produksjonskonsulent:
Inger Kurås

Utgitt av
Sosialøkonomenes
Forening
Leder: Frank Myhre
Generalsekretær
Birgit Laudal

Besøksadresse:
Storgt. 26 IV
0184 OSLO 1
Postadresse:
Postboks 8872
Youngstorget
0028 OSLO
Telefon 22 17 00 35
Telefax 22 17 31 55
Postgiro: 0813 5167887
Bankgiro: 6001.05.13408

Utkommer med 11 nummer
pr. år, den 15. i hver måned
unntatt juli.

Abonnement kr 480,-
Studentabonnement
kr 240,-
Enkeltnr. kr 70,- inkl. porto.

ANNONSEPRISER
(ekskl m v a):
1/1 side kr. 4 300,-
3/4 side kr. 3 800,-
1/2 side kr. 3 300,-
Byråprovisjon 10%

Frist for annonser:
Den 5. i hver måned.

Trykt i offset.
Grafisk Hus a/s, Bergen

Retur:

Sosialøkonomen, P.b. 8872 Youngstorget
0028 OSLO

Blad i postabonnement

ECON er et uavhengig forskningssenter og konsulentfirma som tilbyr økonomiske analyser av høy faglig kvalitet. Våre oppdragsgivere er norske myndigheter, internasjonale organisasjoner og norsk næringsliv. ECON deltar også i flere av forskningsrådenes samfunnsvitenskapelige forskningsprogrammer.

Det norske kraftmarkedet er i sterk endring. For å løse mange og interessante oppdrag, i relasjon til den norske energiforsyningen, ønsker vi å knytte til oss en

Senioranalytiker på kraftmarkedet

Vi søker en person med noen års erfaring fra analytisk/strategisk arbeid, fortrinnsvis i tilknytning til norsk energiforsyning. Relevant arbeidserfaring er forskning, offentlig administrasjon, samt kommunal eller privat virksomhet. ECONs arbeid med kraftmarkedet spenner over et vidt felt; fra forskningsprosjekter, markedsanalyser og utredninger til strategisk rådgivning for enkeltaktører. Arbeidsoppgaver og stillingens faglige innhold kan tilpasses søkerens bakgrunn og interessefelt. ECONs store kontaktnett både nasjonalt og internasjonalt gir et stort informasjonstilfang og gode muligheter for faglig videreutvikling.

ECON tilbyr et inspirerende og dynamisk arbeidsmiljø. Vi tilbyr gode lønns- og arbeidsvilkår og legger særlig vekt på å øke den kvinnelige delen av staben.

Nærmere opplysninger gis av Kjell Roland eller Eivind Magnus på tlf. 22 42 42 50.

Søknad sendes innen 10. mai 1994 til

ECON Energi a.s

Storgata 11, 0155 Oslo